

HUMANETTEN

Om HumaNetten
Tidigare nummer

NUMMER 26
Hösten 2010 - Våren 2011

HumaNetten utges av Institutionen för kulturvetenskaper och Institutionen för språk och litteratur vid Linnéuniversitetet.

ISSN: 1403-2279

INNEHÅLL:

Hans Hägerdal , Redaktören har ordet.	2
Joacim Hansson , Bibliotekets idé. Föreläsning i anslutning till installation som professor i biblioteks- och informationsvetenskap vid Linnéuniversitetet, den 27 maj 2010.	3
Timo Menke , Det litterära reportaget hos Ryszard Kapuściński som ett gränsöverskridande historiografiskt och biografiskt projekt.	12
Recension	
Dick Harrison , <i>Sveriges historia 600-1350</i> [av Hans Hägerdal]	27
Peter Schepelern (red.), <i>Filmleksikon</i> [av Jørgen Bruhn]	33
Notiser från institutionerna för Språk och litteratur (SoL) och Kulturvetenskaper (KV)	36

Observera att författarnamn, artikelrubriker, hänvisningar etc. också är **klickbara länkar!**

Redaktören har ordet

Det har gått ett drygt år sedan Växjö universitet och Kalmar högskola över en natt fann sig heta Linnéuniversitetet. Samtidigt som två småländska lärosäten slogs samman skedde en delning av den gamla Humaniorainstitution som i Växjö hade drivit nättidskriften *HumaNetten*. De bägge institutioner som uppkom i dess ställe, *Språk och litteratur (SOL)* och *Kulturvetenskaper (KV)*, tog beslutet att i fortsättningen driva tidskriften som ett gemensamt projekt. Vi fyra som utgör redaktionskommittén är nu glada åt att kunna presentera ett nytt nummer av *HumaNetten*, som av olika skäl fått bli ett sammanslaget nummer två och tre räknat efter Linnéuniversitetets tillkomst. I sak har inte så mycket hänt i *HumaNetten*s uppläggning, annat än att vi numera har en större akademisk bas med fler ämnen och i förlängningen kan räkna med en än större tematisk bredd på artikelskrivandet. Medan den gamla Institutionen för Humaniora innefattade språk, litteratur, film, historia, religionsvetenskap och biblioteks- och informationsvetenskap, har en rad ämnen numera tillkommit: arkeologi, drama, filosofi, konst- och bildvetenskap, kulturgeografi och musik. Det är en bredd av teoretiska och skapande ämnen som förpliktigar. Det nummer ni har framför er omfattar följdriktigt en varierad anrättning av teman där det skrivna ordets kultur kan sägas vara en sammanbindande röd tråd. Joacim Hansson, universitetets nyvordne professor i biblioteks- och informationsvetenskap, utvecklar i ett historiskt längdsnitt en betraktelse över bibliotekets idé genom millennierna. Bildkonstnären och filmaren Timo Menke delger sina tankar kring den välkände journalisten och skriftställaren Ryszard Kapuściński, och det självbiografiska elementet i hans texter. Ett synnerligen innehållsrikt filmlexikon recenseras, liksom Dick Harrisons nykomna bidrag i serien *Sveriges historia*. Nästa nummer beräknas utkomma efter sommaruppehållet.

Hans Hägerdal

Om bibliotekets idé

Föreläsning i anslutning till installation som professor i biblioteks- och informationsvetenskap vid Linnéuniversitetet, den 27 maj 2010

Av Joacim Hansson

Syftet med den här korta föreläsningen är att diskutera ”bibliotekets idé”. Det är naturligtvis helt rimligt att redan omedelbart ställa frågan om det finns någon sådan, särskilt om vi väljer att, som här kommer att ske, söka den över en mycket lång tidsperiod. Biblioteken tillhör mänsklighetens allra äldsta institutioner, samtidigt som de i hög grad är kulturellt bundna. Från ursprunget i främre Asien har de kommit att utgöra ett nav i de olika kulturella yttringar som sedermera kommit att utgöra det vi kallar ”västerländsk kulturhistoria”. En sak som är slående också vid en ytlig betraktelse av bibliotekens utveckling över seklen är hur de kombinerar olika institutionella uttryck och uppenbarelser med en mycket stabil kärna av inre praktiker och arbetsverktyg. Det är till exempel inte mycket i yttre bemärkelse som förenar ett modernt folkbibliotek med ett medeltida klosterbibliotek, men de båda har ett antal verktyg i form av bland annat klassifikationssystem och bibliografiska beskrivningsmetoder samt fundamentet för en professionell identitet som gör dem fullt jämförbara och som vi kan använda för att formulera också något så abstrakt som en tänkbar ”bibliotekets idé”.

När vi studerar biblioteksutveckling i såväl längre som lite kortare, mer samtida, perspektiv är det just dessa metoder och professionella identiteter som vi tar fasta på. Genom att följa utvecklingen av det som är stabilt kan vi dra slutsatser också om det föränderliga, för när vi ser på bibliotekens utveckling över lite längre tid är det aldrig tal om någon revolutionär förändring, men däremot en som vi kan beteckna som ”evolutionär”. Med en sådan avses att alla de grundelement som utgör kärnfunktionerna i ett bibliotek finns kvar, men att de förändras i sig själva och i relation till varandra i samklang med den omvärld som biblioteken har att verka inom. Om förekomsten av vissa praktiker visserligen förnyats men i stort sett varit stabila över hela bibliotekshistorien, så har däremot annat förändrats desto mer. Förhållandet till det material som biblioteken rymmer har till exempel genomgått avsevärda förändringar som närmast kan ställas i relation till de materiella förutsättningarna för produktion av dokument i olika tider. En av de mest betydelsefulla händelserna för biblioteken var uppfinnandet av tryckpressen i mitten av 1400-talet. Den kom att snabbt och mycket grundläggande ändra förutsättningarna för bibliotekariernas arbete och bibliotekens hela samhällsroll. Det är svårt att överskatta betydelsen av övergången från manuskriptproduktion till tryckta dokument och möjligen befinner vi oss idag med de digitala och sociala mediernas nyskapande vid en liknande tröskel som för biblioteksinstitutionen in i en period där vi delvis tvingas att omdefiniera den – historien kommer att visa vilken väg vi idag väljer.

Inskription från år 56 e.Kr., där biblioteket i Alexandria omtalas. Bilden är hämtad från Wikimedia Commons (CC BY-SA, 3.0).

Om vi nu kan säga att mitten av 1400-talet är att betrakta som en viktig brytpunkt i biblioteksutvecklingen, hur såg det då ut innan? För att besvara den frågan går vi lämpligen tillbaka långt i tiden, ända till de allra första biblioteken som vi känner till. Bibliotekets fundamentala funktion och utseende sätts nämligen redan omkring 2500 år före vår tidräknings början i det som idag är Irak, Jordanien och Syrien. Biblioteket i Ebla (strax söder om Aleppo i nuvarande Syrien) räknas som det äldsta bibliotek vi känner. Vi har kunnat rekonstruera det i relativ detalj och såvitt vi vet ägnades det åt i första hand statsadministration – men inte bara. Att döma av de ca 16000 lertavlor som i fragment och helhet finns bevarade bestod biblioteket av två delar, en mer renodlad administrationsanknuten arkivdel och en mer öppen biblioteksdel, tillgänglig för forskare och möjligen en forskande "allmänhet" (detta med vad allmänheten är återkommer vi till). Det som är slående med detta tidiga bibliotek är hur komplett det är. Vi har beståndet klassificerat, katalogiserat och hyllplacerat med hänsyn till format och innehåll samt incipit och ryggtitel för snabb framtagning. Dessutom fanns vid biblioteket, förutom bibliotekarier, också skrivare, som translittererade texter från främmande språk och skrev ner muntliga berättelser. Att allt detta för första gången skulle ha åstadkommit i en så komplett form vid ett och samma bibliotek ter sig idag osannolikt och vi har därför förmodligen att se fram emot flera nya, ännu äldre, biblioteksarkeologiska fynd i framtiden.

De praktiker och verktyg vi finner i Ebla återfinns närmast orörda genom hela antiken, också i de stora biblioteken i Alexandria och Pergamon. Lertavlorna har där bytts ut mot papyrus- och pergamentrullar men funktionerna är de samma. Ännu när vi kommer fram till den tidiga medeltidens bibliotek, som alltifrån ungefär 300-talets mitt långsamt börjat ersätta rullarna med dokument i codex-form, finner vi tudelade bibliotek. I första hand är det inte längre genom en uppdelning i en biblioteks- och en arkivfunktion, utan genom en uppdelning baserad på klostrens funktion som lärdomsanstalter. Det framväxande europeiska klosterväsendet var inte bara till för blivande munkar och nunnor, utan en stor del av deras verksamhet bestod under lång tid av undervisning på vad vi idag skulle kalla ”högrenivå”. De var etablerade utbildningsinstitutioner. I anslutning till klostrens bibliotek arbetade skrivare med att översätta och förmedla äldre texter av framför allt två typer: dels bibliska och teologiska texter, dels den klassiska grekiska litteraturen som översattes till latin.

Den som ofta framhålls som den store pionjären i att låta bibliotek och kloster förmedla såväl profan klassisk litteratur som biblisk är Cassiodorus (ca 485–ca 585), som på sin ålders höst grundade klostret Vivarium, beläget i Kalabrien på Italiens sydkust. Han skrev bland annat en handbok för skrivare, *Institutiones Divinarum et Sæcularium Litterarum*, publicerad 555, om bland annat boksamlande, översättning och manuskriptproduktion, som kom att användas som utgångspunkt för utbildning av såväl skrivare som bibliotek- arier i flera hundra år.

Klostrens skriptorier var ofta sammankopplade med biblioteken vilket innebar att biblioteken i praktiken själva producerade de verk som de sedan kom att rymma. Manuskripten var dyra att framställa och därför redan tidigt mycket värdefulla. Det är den kanske viktigaste anledningen till att vi ofta ser böckerna fastkedjade i hyllorna när vi besöker den här typen av bibliotek.

Den tudelning av biblioteken vi finner inom klosterväsendet visar sig bland annat i beståndet och användningen. En del var avsedd för noviserna i klostrens skolor. Där lästes profan lärdom i enlighet med Aristoteles’ indelning i *rena* och *tillämpade* vetenskaper, de så kallade *Trivium et Quadrivium* (en indelning som rent praktiskt infördes i biblioteken av Cassiodorus). Den klassifikation som ofta användes vittnar om att teologin saknas som ämne, vilket ju kan tyckas märkligt. Anledningen var att det vi idag kallar teologi inte räknades som ett ämne bland de andra, utan istället fick den utgöra grunden för den andra delen av biblioteket, som var avsett exklusivt för munkar och nunnor – de invigda i klostrens olika ordnar. Dessa bibliotek hade en helt annan prägel, vilket ibland lett till senare tiders intressen för vad som ofta uppfattades som ”esoteriska”, ”mystiska” eller ”mytiska” bibliotek. Det kanske mest kända exemplet på detta är det uppdiktade bibliotek vi finner i Umberto Ecos berömda roman *Rosens namn*. Rör vi sedan oss lite bryskt framåt i tiden förändras både bibliotekens roll, uppbyggnad och funktion i förhållande till de samhällen som utvecklas.

Under 1400- och 1500-talen växer biblioteken in i nya typer av sammanhang. Produktionen av dokument har genom tryckkonstens momentana genomslag blivit av en sådan volym, att ”allt” inte längre ryms i biblioteken (även om ett ”encyklopediskt” bibliotek-

sideal levde långt in mot slutet av 1700-talet). Vidare innebar det att biblioteken inte längre själva producerade sina bestånd i skriptorier, utan istället kom att inträda i vad som kan kallas ”den bibliografiska epoken”. Istället för att producera primärdokument genom översättningar och avskrifter läggs nu tyngdpunkten på att skapa system för representation av de nya betydligt större dokumentmängder som är i omlopp.

I samband med renässansens genombrott som övergripande kulturyttring sker också en förskjutning av bibliotekens funktion i samhället. En del finns kvar; kopplingen till lärdomsanstalter – universiteten bygger redan från 1200-talet upp grunderna för sina allt större samlingar runt om i Europa. En del kommer dock till som nytt. Tar vi oss fram till början av 1600-talet, så finner vi den första perioden av det vi kan kalla ”modern” vetenskap och med den kommer också viljan till vetenskaplig bildning, inte bara formellt inom universiteten, utan bland välbärgade privatpersoner. Ett av de sätt som man samtidigt kom att visa bildning och rikedom på var genom att bygga stora bibliotek. 1600-talets privatbibliotek, som kanske fick sina mest överdådiga representationer i Frankrike, kom att innebära ett hopp i utvecklingen av biblioteken såväl som samhällsinstitutioner liksom när det gällde utvecklingen av olika nya arbetsverktyg.

En av de gestalter som tydligast träder fram under den här epoken är den franske bibliotekarien Gabriel Naudé, som 1627 publicerar en liten skrift, *Advis pour dresser une bibliothèque*. Den är en hjälpreda åt Naudés arbetsgivare i Paris när denne ville skapa ett stort och prestigefyllt bibliotek åt sig själv. Det var långt ifrån den första i sitt slag, men den kom att bli den ojämförligt mest inflytelserika. Boken ger rekommendationer om såväl vad som bör köpas in, hur böckerna ska vårdas, hur de ska organiseras (klassificeras ämnesvis) och, inte minst, hur biblioteket bör se ut rumsligt för att vara så funktionellt som möjligt.

Naturligtvis var förutsättningarna mycket annorlunda då, långt innan det elektriska ljusets tid, men många tankar har följt med. Just det rumsliga har vi dock fortfarande med oss i, bland annat, placeringen av läsplatser, fönster och ljuskällor i biblioteken. En av de tankar som genomsyrat biblioteksvärlden efter Naudé är tanken på att ”allt” har – åtminstone potentiellt – samma vikt för samlingarna. Tänker vi på 1600-talets bibliotek och böcker, så är det vacker arkitektur och stora praktverk vi kanske i första hand ser och så var det också i hög grad. Det bibliotekariska hantverket fick ofta stå tillbaka för biblioteksägarnas vilja att synas och demonstrera makt via sina bibliotek och det var då viktigare att samla på sig så exklusiva utgåvor som möjligt än att kanske utveckla ett väl fungerande och genomtänkt bibliotek. Naudé ställde dessa ideal på ända. En enkel pamflett kunde vara lika mycket värd som ett illustrerat och vackert inbundet praktband – om det främjade bibliotekets idé om att skildra frågor och företeelser från flera håll. Det var ett kontroversiellt ställningstagande, som inte minst förde fram bibliotekarierollen som en garant för pluralism i urvalen och som den som ytterst bestämde vad som skulle vara värdefullt i samlingarnas sammansättning och inte.

Ytterligare något som gjorde Naudés skrift till betydelsefull var idéerna om hur samlingarna skulle organiseras ämnesmässigt. Decennierna som omgav inträdet i 1600-talet är

en period av intensivt nytänkande och omvärdering av kunskap och kunskapsstrukturer som varit etablerade i århundraden. Empirisk vetenskap kom att visa en helt ny värld på område efter område och detta måste naturligtvis speglas i de nya biblioteken. Naudé hade föreställningen om biblioteket som en öppen institution – oberoende av ägare – och tillhörande en bildningstörstande ”allmänhet”. En av de frågor som då naturligt inställer sig för en bibliotekarie är hur beståndet ska organiseras så att de flesta användarna så lätt som möjligt kan finna det som eftersöks. Dittills hade av hävd bibliotekens klassifikationer varit mer eller mindre byggda på den aristoteliska indelning av ”rena” och ”tillämpade” vetenskaper som tidigare nämnts, men en sådan indelning tedde sig nu både gammalmodig och i många avseenden direkt felaktigt; den stämde inte heller överens med den nya tidens kunskapsideal.

Naudé, som var en pragmatiker ut i fingerspetsarna, såg sig om en efter en grund för en ny sorts klassifikation och fann den – i Paris’ boklådor. Det tycktes honom helt rimligt, då de för sin överlevnad måste ha en indelning av sina böcker som var både förnuftig och enkel. Annars skulle inte kunderna finna det de sökte och försäljningen skulle gå ner. Det system Naudé föreslog är också oklanderligt enkelt och överskådligt. Grunden utgörs av följande ämnen: teologi, medicin, rättsvetenskap, historia, matematik, humaniora. Den här grundindelningen ter sig idag helt okontroversiell, men 1627 var den nyskapande, främst genom sin uttalat pragmatiska utgångspunkt, som även satte bibliotekarien som yrkesperson i förgrunden – verktygen var erövrade och användarnas behov för första gången satta i centrum. Det var dessutom en av de allra första klassifikationerna i bibliotekssammanhang som behandlade teologi som ett ämne bland andra. Det var, skulle det visa sig, den här pragmatiska vägen som biblioteken hädanefter skulle komma att gå.

Från slutet av 1600-talet och framåt kom produktionen av, inte minst vetenskapliga, dokument att öka dramatiskt och publikationsmönster kom att förändras och utvecklas åt håll som biblioteken inte i alla avseenden var anpassade för. Det tog till exempel mycket lång tid för biblioteken att skapa ett fungerande system för återfinnandet av vetenskaplig artiklar publicerade i tidskrifter. De utvecklade verktygen i form av kataloger *et cetera* var i första hand anpassade för monografier. Ännu idag är, trots all teknologi, åtkomsten av artiklar till exempel i antologier ett problem på många håll.

Under 1800-talet ser vi flera intressanta utvecklingsspår i biblioteken, men två sticker ut särskilt; det ena är strävan efter standardisering i det bibliografiska arbetet, det andra framväxten av en helt ny biblioteksinstitution – folkbiblioteken.

Standardisering av det bibliografiska arbetet kan vid en första anblick te sig som något självklart, men så är långt ifrån fallet. Det ”normala” var länge att varje enskilt bibliotek utvecklade sina egna principer för bibliografisk beskrivning och klassifikation, vilket har lett till att bibliotekshistorien vimlar av de mest bisarra organisationsprinciper och ämnesindelningar. Inte sällan var etablerandet av en ny bibliografisk praxis ett sätt för en nytillträdd chef att markera sin närvaro och position. När vi kommer fram i tiden mot mitten

Interiör från biblioteket vid St John's College, Cambridge. Bilden är hämtad från Wikimedia Commons (CC BY-SA 3.0).

av 1800-talet, hanterar biblioteken sådana mängder dokument till så många människor att det här blir ett reellt problem.

En av dem som insåg detta var Sir Antonio Panizzi, bibliotekarie vid British Museum Library, nuvarande British Library, som på 1830-talet skapade en uppsättning regler för hur en katalog skulle vara uppbyggd. Dessa regler ligger än idag till grund för det tänkande kring katalogfrågor som präglar bibliotekens arbete. Panizzi var dock inte ensam i sin strävan. 1800-talets andra hälft präglas i hög grad av en slags frustration och, ur den, skapandet av standardiserade system för bibliografisk beskrivning och analys. I USA utvecklade Charles Ammi Cutter på 1870-talet moderna katalogregler, som byggde på – och utvecklade – Panizzis tankar. Samtidigt konstruerade Melvil Dewey det som ännu idag är världens mest spridda klassifikationssystem, Dewey Decimal Classification. Som en parentes kan nämnas att dagens bibliografiska situation mycket liknar den vi kan se vid mitten av 1800-talet. Mängden dokument – och dokumenttyper – skapar återigen en situation med problem med beskrivningen, den här gången med tillskrivandet av metadata till digitala och elektroniska dokument. Det finns en skriande brist på standardisering som delvis kommer sig av den kommersialism som präglar dagens digitala värld; varje ny beskrivningsstandard är i grunden en kommersiell produkt som inte garanterar någon långsiktighet. Initiativ har dock tagit de allra senaste åren i dessa frågor och tillskrivning av metadata i form av märkspråk som SGML och senare XML är på väg att ”sätta sig” som en standard med långsiktig potential.

Det andra stora nya som sker i 1800-talets biblioteksvärld är tillkomsten av folkbiblioteken. Detta är en unik tilldragelse – varför? Det är sant att vi dittills sett en mängd olika bibliotekstyper komma och gå. De flesta av dessa har några förhållanden och funktioner gemensamt, som får folkbiblioteken att sticka ut som något helt eget. Oavsett om vi talar om antikens forskningsbibliotek, medeltidens klosterbibliotek eller renässansens universitetsbibliotek, så har de det gemensamt att de alla är knutna till en övergripande moderorganisation som sätter både yttre och inre ramar för deras verksamhet. Oftast är denna institution en vad vi kan kalla ”lärdomsinstitution” – ett kloster, ett universitet, en högskola. Folkbiblioteken saknar en sådan institutionell överbyggnad. De är, i vilket land vi än tittar, redan från början skattefinansierade och därmed underställda ”folket”. De är en av de viktiga institutionerna för det moderna demokratiska samhället. Att folkbiblioteken på olika sätt kommer ur och vänder sina verksamheter till en bred, odefinierad ”allmänhet” gör dem unika i bibliotekshistorien. Vi har flera gånger tidigare stött på ideal om det öppna biblioteket som ska vara till för ”alla” (till exempel i Gabriel Naudés franska 1600-tal), men dessa allmänheter är kringskurna på ett sätt som vi idag anser alltför snävt. Specialtillstånd, pengar, medlemskap eller personliga kontakter har alltid varit några av de grunder som gett tillträde till samlingarna i olika typer av bibliotek.

Det är först med folkbiblioteken som tanken kom att alla i ett samhälle ska få tillgång till dem. Det innebär dock inte att det ser likadana ut i alla länder, men funktionen i förhållande till användarna är i stort sett densamma. Ett demokratiskt samhälle kräver bildade, upplysta medborgare som kan ta del i samhällets processer och som – i förlängningen – ska kunna utöva representativ makt genom att kunna bli valda till beslutande församlingar på olika nivåer. För att uppnå den allmänna bildningsnivå som krävs för genomförandet av det demokratiska samhället behövs kunskap och kunskapen samlas i biblioteken. I de amerikanska och brittiska modellerna, som kom att etableras redan under 1830-talet finns tydliga filantropiska inslag, helt i enlighet med de demokratimodeller som ännu idag tillämpas där. I de skandinaviska länderna, särskilt kanske i Sverige, saknar vi en filantropisk tradition och folkbiblioteken växte därför fram ”underifrån” genom de expanderande folkrörelserna och deras mycket aktiva bildningsverksamheter. Inte minst nykterhetsrörelsen var i slutet av 1800-talet en drivande faktor i demokratins etablering i Sverige genom sina bibliotek och det ”alternativa” sociala skyddsnet som den byggde upp.

När de svenska folkbiblioteken kommunaliserades i början av 1910-talet kom de att få en alldeles egen prägel som gjorde dem unika också internationellt – under stora delar av 1900-talet kom de svenska folkbiblioteken att stå som förebilder för många andra länder. Det som präglade dem var en blandning mellan den svenska folkbildningsmodellen och inspiration från de verktyg och praktiker som etablerats i de amerikanska biblioteken. *The Public Library Spirit* var ett begrepp som myntades av den stora pionjären på området, Valfrid Palmgren, som var den som skapade det ideologiska fundamentet för de svenska folkbibliotekens verksamhet under större delen av 1900-talet. Själv var hon verksam i Stockholm som såväl konservativ politiker och grundare av bland annat Stockholms barn- och ungdomsbibliotek 1911, vilket arbetade under den berömda devisen ”En nyt-

tig bok – och en rolig” som riktmärke för arbetet med barnens förkovran. Hon var även en varm förespråkare för ett ”allmänt biblioteksväsen” som skulle samla såväl folk- som forskningsbibliotek i ett enda system av offentliga bibliotek, tillgängliga för alla. Idag, hundra år senare, är detta möjligen på väg att genomföras, då Kungliga Biblioteket (KB) fått i uppdrag att samordna de svenska biblioteken under vad som kan komma att bli en verklig biblioteksmyndighet. Stommen i detta nya allmänna biblioteksväsen blir då folkbiblioteken som i dag är en av samhällets mest framgångsrika och välbesökta offentliga institutioner.

Idag är i alla avseenden bibliotekssituationen mer komplex än någonsin och aldrig har så många olika typer av bibliotek samsats om det samhälleliga utrymmet – även om vi bara håller oss till dem som är offentligt finansierade. Folkbibliotek, vetenskapliga bibliotek, utbildningsbibliotek, myndighetsbibliotek och skolbibliotek täcker alla in olika delar av samhällets behov av tillgång till dokument och information. Dessutom befinner vi oss i en medietveckling med nya digitala dokumentformer, en förändring vars omfattning vi inte sett sedan tryckpressens tillkomst i mitten av 1400-talet. Konsekvenserna för biblioteken blir också lika stor – om inte större - då de nya medierna idag förändrar allas våra vardagsrutiner på ett mycket mer omfattande sätt än vad fallet var efter Gutenbergs uppfinning. En av konsekvenserna av allt detta är uppkomsten av ännu en helt ny biblioteksform, den andra efter folkbiblioteken under det senaste århundradet – det digitala biblioteket.

Exakt vad ett digitalt bibliotek verkligen är för något undflyr oss ännu. Det är inte en bibliotekstyp som kan avgränsas institutionellt eller ekonomiskt, utan som växer till successivt i alla nu existerande bibliotek. Det är främst två aspekter som vi ser på när vi försöker att analysera de digitala bibliotekens framväxt och karaktär. Den första är den uppsättning nya tjänster som biblioteken tillhandahåller över nätet. Det kan röra sig om referenstjänst, där frågor till en bibliotekarie ställs individuellt eller i chattforum. Det kan vara skapande av ”portaler”, som kan samla dokument och information inom vissa avgränsade ämnen eller rikta sig till specifika användargrupper. Ytterligare en tjänst, som kanske framförallt kännetecknar folkbiblioteken, är tillgängliggörandet av samhällsinformation, som idag i allt högre grad sker och lagras digitalt. Vid sidan av de digitala tjänsterna finns så naturligtvis det som många kanske först och främst tänker på som digitala bibliotek, nämligen de digitala dokumenten.

De finns av olika slag. De digitala primärdokument, det vill säga alla de dokument som inte har någon tidigare pappersbunden existens, är den kategori som ökar mest. Den ställer helt nya krav på organisering om vi ska kunna kalla digitala bibliotek avgränsade samlingar och därmed likna dem vid traditionella bibliotek (och därmed kunna använda ”bibliotek” som beskrivningsmetafor). Den andra typen av digitala dokument är de som digitaliseras, det vill säga äldre dokument som på olika, mer eller mindre påkostade sätt, skannas in och görs tillgängliga digitalt. Kvaliteten på de digitala kopiorna skiftar mycket och det finns ett brett spektrum från de allra enklaste skanningarna till mycket påkost-

ade och utförliga digitaliseringsprojekt. Ett av de allra mest utförliga har gjorts i Sverige; Kungliga Bibliotekets digitalisering av *Codex Gigas*, *Djävulsbibeln*. Den finns att se på KB:s hemsida. Anledningarna till varför biblioteken digitaliserar sitt material skiftar, men den vanligaste är kanske att bespara de ofta ålderstigna, fysiska dokumenten det slitage som bruket av dem innebär. Dessutom blir ju många av de kulturskatter som göms i biblioteken tillgängliga för en större allmänhet – och här kan vi säga att en cirkel sluts. I de skriptorier som fanns i anslutning till, till exempel, många av medeltidens klosterbibliotek gjordes kopior, i syfte att föra texter vidare, göra dem tillgängliga för fler läsare och presenteras i bättre skick än deras förlagor. Det är således precis det vi ser hända i dagens digitalisering. Återigen är biblioteken med och själva producerar de dokument som utgör kärnan i deras samlingar – den här gången sker det digitalt.

Kanske kan vi lära oss något av detta, kanske kan vi se andra paralleller när vi nu går in i en era för biblioteken som i sanning är svåröverblickbar. Ska det komma nya digitala standarder som den bibliografiska praktiken kan bygga på i digitala dokumentmiljöer? Kommer alltfler verkligen att ta del av allt det som nu läggs ut på Internet i olika digitaliseringsprojekt? Kommer de långsiktiga bevarandefrågorna att få sin lösning innan problemen med dem blir för stora? Det är frågor som vi tror kommer att få positiva svar, men hur, det vet vi inte. Kommer biblioteken att överleva? Ja, sannolikt. Den digitala period vi nu med stormsteg tar oss in i kommer att ställa nya krav på såväl tillgänglighet, bibliografisk organisering och med detta kommer bibliotekarieprofessionen att utvecklas – så mycket kan vi vara relativt säkra på. Det är här frågan om en bibliotekets ”idé” kommer in. Bibliotek är ett tecken på en reflektiv civilisation och så länge det finns ett incitament att utveckla ytterligare sådana kommer biblioteken att utvecklas med dem. Ingenting idag tyder på motsatsen. Utvecklingen av olika verktyg, tekniker och professionella identiteter inom biblioteken har alla haft som syfte att anpassa biblioteken till den samtida befunnit sig i. Deras framgång har bestått i den oöverträffade förmågan till just denna anpassning och att de därigenom kunnat tillgodose människors behov av att kommunicera med varandra utan gränser. Det är ett behov vi idag ser öka ytterligare. Det skapar en god grund för nya bibliotek, väl anpassade för de tider som kommer.

Det litterära reportaget hos Ryszard Kapuściński som ett gränsöverskridande historiografiskt och biografiskt projekt

Av Timo Menke

Inledning och bakgrund

Böckerna *På resa med Herodotos*¹ och *Reporterns självporträtt*² är det närmaste man kommer ett biografiskt arbete eller ett journalistiskt testamente av Kapuściński över sitt yrkesliv som resande reporter. Här reflekterar han över sitt gränsöverskridande arbete någonstans mellan litteratur och journalistik. Relativt kort efter hans död 2007 utkom en mycket kritisk biografi av före detta kollegan och lärjungen Artur Domosławski, med titeln *Kapuscinski Non-Fiction* (2010),³ som utsatte Kapuścińskis livsverk för en hård postum granskning. Kapuścińskis grundmurade rykte som trovärdig författare och journalist solkades, hans textproduktion tycktes vara mera roman än reportage.

Mig veterligen finns det inga andra heltäckande biografier över Kapuściński, däremot otaliga artiklar, recensioner och omnämmanden som är övervägande positiva och hyllande; se till exempel den tunna hyllningsskriften *På resa med Kapuściński* av hans svenske översättare, som utkom efter hans död (Bodegård & Söderberg 2007)⁴. Utan att kunna arbeta med innehållet i *Kapuściński Non-fiction* (som än så länge endast är utgiven på polska, som också var Kapuścińskis arbetsspråk) menar jag ändå att boken har generat en ny vaksamhet för både det litterära och det verklighetstrognas i Kapuścińskis reportage, som kan användas för en kritisk läsning i ett biografiskt ljus.

Varken *På resa med Herodotos* eller *Reporterns självporträtt* kan dock betraktas som explicit biografiska. Jag har valt att bortse från andra titlar i hans textproduktion som syslar med porträtt till förmån för en fördjupad bild av de biografiska metoderna i den utvalda litteraturen. Jag kommer här främst att intressera mig för hur t ex Kapuściński läser Herodotos, och hur han använder honom för sina syften. Tonvikten ligger på *På resa med Herodotos*, medan *Reporterns självporträtt* behandlas ganska komprimerat, delvis på grund av att den senare endast är en auktoriserad textsamling – ett slags best-of-sentenser – och som sådan endast nödtorftigt redigerad till en bok.

1 Kapuściński, Ryszard (2006). *På resa med Herodotos*. Stockholm: Bonnier (översättning: Anders Bodegård).

2 Kapuściński, Ryszard & Straczek, Krystyna (Red./utgivare) (2009). *Reporterns självporträtt*. Stockholm: Bonnier (översättning: Anders Bodegård).

3 Domosławski, Artur (2010). *Kapuściński non-fiction*. Warszawa: Świat Książki.

4 Bodegård, Anders & Söderberg, Maria (2007). *På resa med Ryszard Kapuściński*. Enskede: Maria Söderberg.

Ryszard Kapuściński (1932-2007).
Foto av Mariusz Kubik från den
17 maj 1997. Bildkälla: Wikimedia
Commons (CC BY-SA 3.0).

Syfte

Det finns drag i Kapuścińskis textproduktion som kan beskrivas som gränsöverskridande i vid bemärkelse: vandringar i geografiska gränstrakter, upplösta genregränser och relativt hybridiserade metoder är alla kännetecken för en typisk text av Kapuściński. Vill man etikettera texterna ifråga om genre används ofta begrepp som essä, porträtt och reseskildring (jfr Hochschild 1997)⁵. Kapuściński själv beskriver aldrig sitt arbete i termer av biografi, historiografi eller litteratur och gör heller inga anspråk på att vara företrädare för en särskild genre. Mitt syfte är att spåra och om möjligt frilägga biografiska och historiografiska metoder snarare än resultat, så som de kan urskiljas genom en kritisk läsning. Den starka betoningen av det autentiska nuet, liksom den språkliga gestaltningen, bär ofta spår av både berättande levnadsteckning och dokumentär historieskrivning. I de utvalda böckerna reflekterar Kapuściński över hur det gränsöverskridande arbetet någonstans mellan litterärt-konstnärliga och historiskt-journalistiska förhållningssätt har gått till i hans textproduktion. Han gör det inte i explicit självbiografisk eller memoarisk form, eller som en *poetik*, utan använder sig av Herodotos som samtalspartner och reskamrat, samt av spridda utdrag ur sin egen produktion. Reflektionerna själva antar kongenialt nog återigen formen av en hybrid mellan skönlitterära och reportageliknande textformer.

I brist på en bra beskrivning vågar jag kalla metoden för metabiografisk snarare än biografisk eller autobiografisk. Det finns motiv och teman i den utvalda litteraturen som kan ses som en *biografisering* av journalistiskt skrivet material med litterära förtecken, att text görs av text i syfte att få kunskap om människors liv – även det egna.

⁵ Hochschild, Adam (1997). *Finding the trapdoor : essays, portraits, travels*. Syracuse, N.Y.: Syracuse University Press. Ett kapitel med namnet "Magic Journalism" är helt ägnat åt Kapuściński.

Undersökningar om Kapuściński

Intressant i sammanhanget är hur relativt anonym människan Kapuściński har kunnat förbli, sitt världsrykte till trots. Under sina 50 år som resande korrespondent och sedan 70-talet som frilansande journalist och författare har han sett och skrivet om i stort sett alla kontinenter och ett otal konflikter, kriser och krig. Boken *På resa med Herodotos*⁶ utkom på polska år 2004 och skildrar utvalda reseögonblick som rapporter från 1956 och framåt i korta novellliknande stycken, vid sidan om kommenterade citat ur *Historia*. Under många år⁷ hade Kapuściński med sig Herodotos⁸ storverk *Historia*⁹ i en polsk översättning från 1955. Boken börjar med att Kapuściński skickas iväg på sin första resa till Indien med ett färskt exemplar av *Historia* i väskan. Med undantag för ett enstaka barndomsminne börjar Kapuścińskis litterära liv bokstavligt talat i det ögonblicket han skickas iväg på resan (jfr Popkins, 2005)¹⁰. Den intensivt omhuldade önskan att få ”överskrida en gräns”¹¹ utgör själva startpunkten på hans liv som reporter: resa, skriva och leva skildras som ett uppdrag med tydlig början men öppet slut.

På resa med Herodotos

Vid tiden för utgivningen av boken 2004 är Kapuściński känd och högaktad för en genre som ofta benämns som litterärt reportage eller essäistisk journalistik. I hans produktion används fakta skickligt som betydelsebärande och berättande element snarare än enbart fakta. Det gäller valet av händelser, t ex tidpunkten för utgivningen av *Historia* (strax efter Stalins död), platserna långt utanför dåvarande östblocket, eller urvalet av de citerade och kommenterade styckena ur *Historia*. Även om Herodotos också var en flitig resenär för sin tid, är det ingalunda så att Kapuściński med boken i handen reser i Herodotos fotspår. Deras vägar korsas på en rad platser, men närläsningen sker med andra förtecken. Herodotos' uppdrag liknas vid Kapuścińskis: resa och skriva. *På resa med Herodotos* kan läsas som en hybridbok av Kapuściński utan entydig genremässig hemvist, ”även bland recensenter finns olika uppfattningar om att Kapuścińskis bok är en essä, en reseskildring och en doku-

6 Kapuściński, Ryszard (2004). *Podróże z Herodotem*. Kraków: Znak.

7 Exakta Orts- och tidsangivelser och korrekta årtal är en återkommande bristvara för att vara reportage, det gäller särskilt rapporteringen av de självupplevda händelserna. Utgivningsdatum för böcker eller årtal för historiska händelser är Kapuściński relativt noga med. I *På resa med Herodotos* förekommer ofta ett slags relativistisk tidräkning: ”(...) Ett århundrade tidigare har skyterna intagit medernas land (...) och sedan härskat över dem i tjuugoått år” (Kapuściński, R., 2004, s. 144).

8 Herodotos, ca 485–ca 425 f.Kr., grekisk historiker från Halikarnassos. Herodotos tillbringade mycket tid på resor, till Egypten, Mesopotamien, Syditalien och Svarta havet, och var länge bosatt i Athen. Hans verk om kriget mellan greker och perser 499–478 är avfattat på östjonisk dialekt. Dispositionen är delvis svåröverskådlig, då berättelsen ofta avbryts av långa utvecklingar med historiskt, geografiskt och etnografiskt innehåll (Källa: www.ne.se/herodotos).

9 Herodotos, ca 485–ca 425 f.Kr. (Författare). *Herodotos från Halicarnassus Muser, eller Nio historiska böcker* (översättning: Carlstedt, Fredrik, 1797–1844). Stockholm, 1832–1833. Verket har sedan sin tillkomsttid givits ut i ett otal upplagor och översättningar, den första på svenska år 1832; den senaste pocketupplagan är från 2008. Titeln *Historia* betyder egentligen ”undersökningar” (av grek. ἱστορία historia) och upptas först i det latinska språket, för att så småningom få sin moderna betydelse.

10 Popkin, Jeremy D. (2005). *History, historians, & autobiography*. Chicago: University of Chicago Press. Om man bortser från frågan om den judiska identiteten, arbetar Kapuściński snarare som sitt reportages överlevande och vittne till händelserna än som berättare med utökat livspanorama.

11 Kapuściński, 2006, s. 16.

mentärroman” (Kotowska Hagström, Światosława (2007)).¹² Varje försök att mera exakt ringa in boken i termer av reseskildring, reportage, porträtt, eller rentav livsresa visar sig vara svårt. Det beror troligen i huvudsak på att Kapuściński här avviker från sin vanliga textproduktion. Denna gång reser han på två ovanliga kontinenter: Herodotos’ *Historia* och de egna reseminnena, varför begreppet tidsresor eller mentala resor ligger nära till hands.¹³ Båda resornas motor är text, eller snarare de bilder texten frambesvärjer, Kapuściński använder själv begreppet ”ikonografisk resa” när han refererar till studiet av annan reselitteratur (Kapuściński 2006). Men inte ens en sådan definition lyckas ringa in projektet till fullo.

Större delen av boken ägnas åt intensiva färder i Herodotos’ *Historia*. Det är en i allra högsta grad subjektiv läsning med långa och många citat och utvikningar för de komplexa intrigerna, konflikterna och krigen. Tätheten i de citerade styckena är ibland påfrestande komplicerad för en oinvigd Herodotos-läsare. Korrespondenten Kapuściński möter här (den förste) historikern och reportern Herodotos. Blandningen av citat och kommentar, grafiskt åtskilda endast genom kursivering utan kapitel- eller sidangivelser, sker i nyckfulla språng och med en lätthet som kan verka förvirrande, eller i varje fall få gränserna mellan Kapuściński och Herodotos som författare att bli transparenta och flytande.

De övriga partierna, åtskilda av kapitel, eller löst insprängda i den löpande läsningen av Herodotos, utgörs av minnesfragment ur Kapuścińskis många reseanteckningar. De presenteras löst upphängda enligt deras inbördes kronologi, men det kan bli om- och genvägar. Som läsare skickas man – liksom i analogi till författaren – till godtyckligt utvalda länder och kontinenter, från Polen till Indien, vidare till Kina och runt i Afrika. Världen vidgas ständigt och den etniska, kulturella och språkliga mångfalden framstår som överväldigande. Om inte direkt självbiografiska utgör dessa kortare prosastycken ändå minnesanteckningar om hållpunkter, återvändsgränder och mellanlandningar.

Mål och motiv hos Kapuściński

Man kan fråga sig vad målet är för Kapuściński som reporter, som korrespondent, som porträttör, som historisk antropolog, som västerlänning från östblocket. Vart vill han komma med sina reseskildringar, vad är hans motiv, vad vill han berätta? Kapuściński skriver utan notapparat, han anger i princip aldrig sina källor. Hans mest kända skildringar i bokform är varken dagsaktuella eller på annat sätt faktagranskade av en redaktion. Kapuściński talar oftast i egen person, men gör sig som författare ganska transparent för läsaren, texterna blir ofta till språkrör för någon annan: Haile Selassie, Muhammad Riza Pahlavi, eller andra icke-namnngivna människor. Oavsett om det rör sig om tur, noggranna förberedelser eller journalistisk instinkt har han haft förmånen att ha varit på rätt plats vid rätt tillfälle, just när ett krig bryter ut, en kejsare störtas eller ett rike imploderar. Närvaron mitt i händelsernas centrum har genererat en trovärdighet för honom som auktoritet, de inکännande och sam-

¹² Kotowska Hagström, Światosława (2007). *Bilden av boken På resa med Herodotos av Ryszard Kapuściński i den polska och svenska dagspressen*. Magisterkurs i polska VT2007. Stockholm: Stockholms Universitet, slaviska institutionen.

¹³ ”Jag berättade för honom [Jarda] hur jag hade fått den som reselektör och hur jag under läsningen inlett två parallella resor – den ena bestod i att utföra mina reporteruppgifter, den andra gjorde jag i Herodotos fotspår” (Kapuściński 2006, s. 267).

tidigt nyktra porträtten har vittnat om direktkontakt och därmed autenticitet. Författarens egna *upplevelser* utgör ofta basen för det som ger näring åt *inlevelsen* i skildringen. Längre fram återkommer jag till hur Kapuściński kan sägas verka innanför diskursen för den s.k. *kognitiva auktoritet* som lanserades av Patrick Wilson.

Det finns ofta en fruktbar differens mellan att å ena sidan vara närvarande som subjekt (det mesta är skrivet i jagform), men förhållandevis frånvarande som person (få personliga eller biografiska detaljer används i karaktärsteckningen). Berättaren Kapuściński uppstår ofta för läsaren först i läsandets ögonblick, i berättelsens absoluta nu. Melberg har beskrivit stilen som ”en mångfald presentistiska ögonblick” där ”Kapuściński förvandlar sig till en kör av vittnesmål och en sky av vittnen” (Melberg 2005)¹⁴, vilket även är en högst relevant beskrivning av *På resa med Herodotos*, med hänsyn till de många lagren av överlappande berättelser i skilda historiska tider.

Bortom yrkets självklara ambition att beskriva och förklara världen åt läsaren kan ett annat huvudmotiv urskiljas: Genom att resa och skriva, att beskriva resorna, att beskriva platserna, händelserna, människorna, liksom resandets vedermödor, kan han fokusera på ett annat motiv. Kapuściński återkommer till det som ett mantra i både kapitelrubriker och löptext: ”att överskrida en gräns”. Jag skulle vilja tillägga: att nå utöver eller bortom sig självt, att nå fram till det/den främmande bortom gränsen, inte minst bortom gränsen för den egna personen och identiteten. Dessa resebeskrivningar rymmer biografiska aspekter, Kapuściński skriver om sitt liv på resande fot och skildrar därmed även sin egen livsresa. Som ovan föreslaget sker det som en *biografisering* av de egna upplevelserna och erfarenheterna med litterära förtecken, i syfte att få kunskap om andra människors liv – och därmed också sitt eget.

Kapuścińskis undersökningar av Herodotos

Herodotos arbetsmetod

Kapuściński återkommer till sin fascination inför Herodotos, ”Gång på gång gjorde jag försöket att komma in i denna värld, göra mig hemmastadd där, göra den till min.” (Kapuściński 2006). Han är förtrogen med *Historia* med en aldrig sinande nyfikenhet kring både innehåll och form. Varför Herodotos reser och skriver, *vad* han skriver om och *hur* han samlat ihop fakta och skrivit sina undersökningar, upptar Kapuściński genom hela boken. Redan i början tycks han få kontakt med honom genom lagren av tid, man får intrycket att Kapuściński även skriver om sig själv:

På min jakt efter böcker om Indien passade jag på att fråga om det fanns något om Herodotos. Herodotos hade nämligen väckt mitt intresse, jag började känna sympati för honom. Jag var tacksam för att han varit mig till stöd med sin bok i mina vilsna och osäkra stunder i Indien. Att döma av hans sätt att skriva var han öppet inställd till sina

¹⁴ Melberg, Arne (2006). *Resa och skriva: en guide till den moderna reselitteraturen*. Göteborg: Daidalos.

medmänniskor och nyfiken på omvärlden, han hade fullt av frågor att ställa och var redo att färdas hundratals kilometer för att få svar på några av dem (Kapuściński 2006).

Kapuściński upprättar en lista över frågor han vill ha svar på, till synes sporrade av hur lite som är känd om personen Herodotos. Han ger därvidlag också ett smakprov på sitt biografiska intresse och sin litterära ambition, men även på en metod:

Vad är lille Herodotos för ett barn?

Ler han mot alla och envar och räcker beredvilligt fram sin lilla hand, eller tjuvar han och gömmer sig i mammas kjolar? Är han en evig lipsill och surpappa, så att den plågade mamman sucka och säger: 'Å, gudar, varför har jag fött detta barn!' Eller är han ljus till sinnet och sprider glädje överallt? Är han lydig och artig eller tröttnar han alla med ständiga frågor: 'Var kommer solen ifrån? Och varför sitter den så högt så jag inte når upp till den? Och varför gömmer den sig i havet? Är den inte rädd att den ska drunkna?' (Kapuściński 2006).

Här märks Kapuścińskis intresse för en psykologisk profil att bena ut drivkrafter och motivationer med. Men han visar inget vetenskapligt historiskt intresse för sin litterära reskamrat. Han diskuterar inte källornas inbördes trovärdighet annat än i förbigående. Det går inte att avgöra vilka "undersökningar" han överhuvudtaget själv har företagit för att genomlysas Herodotos. Kapuścińskis metod är i stället att uppfinna en fiktiv biografi över Herodotos med en katalog av detaljerade och aningen retoriska intervjufrågor. På så sätt kan han indirekt åt läsaren fabulera fram en barndom, spekulera kring uppväxt och yrke åt Herodotos, allt formulerat som alternativa vägval och riktningar. Kapuściński utvecklar ett möjligt tolkningsraster, ett sätt att förstå eller åtminstone närma sig Herodotos. Det är inte möjligt att avgöra om Herodotos här får låna drag av barnet Kapuściński, men Kapuściński använder sig av en biografiskt förvaltnings erfarenhet av att se världen med barnets ögon. Han läser Herodotos uppmärksamt, valfrändskapen går nästan att ta på:

Herodotos inleder sin bok med en passage där han redovisar sina motiv för att skriva den:

Detta är Herodotos från Halikarnassos undersökningar, vilka han ger offentlighet, på det att allt det som hänt människorna inte skall utplånas ur minnet, och de stora och beundransvärda verk som utförts av såväl hellener som barbarer inte skall förklinga utan eko, varvid han särskilt utreder orsakerna till deras fejder...

Den inledande passagen är nyckeln till hela boken.

För det första meddelar han här att han gjort "undersökningar". Vi vet numera att han ägnade hela sitt – för den tiden långa – liv åt detta. Varför gjorde han det? Varför fattade han detta beslut i sin ungdom? Var det någon som uppmuntrade honom till det? Eller tog Herodotos tjänst hos en magnat? De äldstes råd? Ett orakel? Vem behövde hans arbete? Till vad? (Kapuściński 2006)

Samtidigt som Kapuściński försöker att reda ut Herodotos' motiv försöker han även klargöra sina egna motiv. Som läsare sitter man böjd över Kapuściński, som sitter böjd

över Herodotos, som sitter böjd över sina undersökningar. En skivverkstad ryms i en annan och läsaren får delta i det för korta ögonblick transparenta skeendet med en blick över axeln – närmast ett metafiktivt grepp. Kapuściński formulerar en agenda så som han uppfattar den hos Herodotos, en agenda som också passar hans egna syften:

I Herodotos värld är människan (så gott som) den enda minnesdepån. För att komma åt det som är lagrat i minnet får man alltså söka upp henne, och om hon bor långt borta får man ta sig dit, ge sig iväg, och när man har mött henne sätter man sig ner och lyssnar på vad hon har att säga. Lyssna, lägga på minnet, kanske skriva ner: det är så reportaget kommer till.

Herodotos reser alltså runt i världen, han möter människor och lyssnar på dem. De talar om vilka de är, berättar sin historia. Men hur vet de vilka de är, var de kommer ifrån? Det har de hört av andra, framför allt sina föräldrar, som fört vidare vad de visste, som de själva gör nu. Och vetenskapen har formen av olika berättelser. Folk sitter runt lägereleden och berättar. Med tiden kommer det att kallas för legender och myter, men i det ögonblick då man talar och lyssnar, tror man att det är rena rama sanningen, verkligheten själv (Kapuściński 2006).

Kapuściński skriver in sig själv och sitt uppdrag i en tradition av lyssnande och skrivande som tycks börja med Herodotos' berättelse, men förhåller sig relativt okritisk till Herodotos' metod som (ännu) inte gör skillnad på vetenskap och konst, dikt och sanning. Han läser sin Herodotos som lyssnar på människan: källan till kunskap om sig själv och förmedlare av samma kunskap i form av muntlig berättare. Boken igenom finns här en beundran och respekt för Herodotos motiv som gränsar till det hagiografiska. Allting beskrivs i okomplicerade och nästan barnsligt enkla termer. Om man är lika beredd att lyssna på Kapuściński, "tror man att det är rena rama sanningen, verkligheten själv".

Prosans presens i kombination med det typiska anonymiserade indirekta talet som tyder på en *implied author* är betecknande för Kapuścińskis stil och markerar en tunn gräns mellan reportagets sakliga nu och historiens fiktiva då: "Men hur vet de vilka de är, var de kommer ifrån? Det har de hört av andra, framför allt sina föräldrar." (Kapuściński 2004). Detta bidrar enligt Arne Melberg till att Kapuściński måste räknas som en "modernistisk reseberättare med poetiska böjelser" där "progressionen [är] ersatt av en mångfald presentistiska ögonblick" (Melberg, 2005) Men även om de stilistiska medlen är noga utvalda, försöker de att göra sig transparenta, flyktiga och omärkliga, allt i syfte att gestalta inlevelsen, att förstå och tolka grekens uppdrag som närmast blir en metafor för resandet självt.

Han var fullt upptagen av att förbereda sina resor, genomföra dem, sedan sovra och sortera materialet han fått med sig hem. Resan börjar ju inte i det ögonblick man ger sig av och slutar inte när man kommit till målet. I själva verket börjar den långt tidigare och slutar i praktiken aldrig någonsin: bandet med minnena rullar vidare även om kroppen inte rör sig ur fläcken. Reseviruset är en vådlig smitta, och sjukdomen är obotlig. (Kapuściński 2006).

Resans mål för journalisten Kapuściński handlar i stor utsträckning om att vara *där*, en resa föder en annan resa. Identifikationen med Herodotos som en lärd forntida an-

tik reporter är närmast total, den biografiska överföringen är den förenande länken: ”Ja, Herodotos bok har uppkommit ur resan, det är det första stora reportaget i världslitteraturen. Dess författare har reporterens intuition, reporterens öga och öra. (...) världen går att beskriva” (Kapuściński 2006).

Men resandet som motiv har även andra aspekter, ”Kapuściński reser inte – som Arne Melberg påpekat – mot ett mål utan i ringar runt målet – Afrika, Imperiet – och sedan kors och tvärs däri” (Wästberg 2009). Något implicit autobiografiskt kan här uppfattas som en sidoprodukt: hur resorna rapporterar om personen Kapuścińskis cirkulära väg genom världen. De samlas i resedagböcker, fyllda med betraktelser och reflektioner kring reporterens belägenhet. Mötena och gränsöverskridanden sker i en värld full av faror, konflikter och krig. Att utöva sitt yrke på liv och död ger skildringen en enorm klangbotten, åtminstone är det så skildringen gestaltas. Kapuściński använder sig medvetet genom hela sitt författarskap av autentiserande grepp i syfte att gestalta reportagets närvaro.

Berättaren Kapuściński

I sin bok *Författarens verktyglåda* (Thurén 2006)¹⁵ tar Thurén upp Kapuściński som exempel på en journalistisk författare. Thurén jämför berättargreppen i *Ebenholts*, en samling reportage om Afrika från 60-talet och framåt, med omvänt motsvarande grepp i *Imperiet*. Thurén intresserar sig för Kapuścińskis olika skildringar av väntande som handlar om det annorlunda sinnestillstånd som kan infinna sig. Beskrivningen av väntande afrikaner på en buss i Ghana 1958 kan med dagens ögon tyckas fördomsfull, på gränsen till rasistisk: ”Eftersom jag timme efter timme har observerat hela folkhopar i detta livlösa tillstånd av väntande vågar jag påstå att de råkat in i en djup, fysiologisk sömn: de äter inte, dricker inte, urinerar inte. (...) Vad händer under tiden i huvudet på dem? Jag vet inte, har ingen aning” (Thurén 2006). Utdraget kontrasteras mot ett stycke ur *Imperiet* på resa genom Sovjetunionen 1989. Kapuściński och hans medpassagerare sitter fast i Jakutsk i väntan på ett flyg. I den självupplevda beskrivningen har väntandets passivitet blivit universell, så ”som miljoner och åter miljoner människor på jorden tillbringar all sin tid” (Thurén 2006). Tolkningen av främmande människors yttre beteende har ersatts av en egen erfarenhet och tycks med ens begripligt och vardagligt. Den för den senare Kapuściński så viktiga inlevelsen i andra människor som berättargrepp har här förfinats. Mycket förblir implicit, Thurén kallar det *förklaring genom konkretion*, ett gestaltande grepp som ställer krav på läsarens uppmärksamhet. Författarens egna *upplevelser* kan alltså enligt Thurén bilda en särskild kunskapskälla, som i Kapuścińskis fall ger näring åt *inlevelsen*.

Thurén beskriver hur jämförelser mellan läsarens förutfattade meningar och verkligheten liksom nationella, etniska, tidsmässiga, ideologiska, könsmässiga och klassjämförelser hör till ett av författarens viktigaste verktyg. Jämförelser kan utvinnas för att betona skillnader eller likheter och på så vis skapa kontrast eller enhetlighet i berättelsen. Kapuścińskis olika upplevelser av väntan visar hur det egna livets erfarenheter och livstiden själv bidrar till en tydlig skillnad i det berättade; författarens position skapar avtryck i berättelsen. Kapuściński använder sig av en underförstådd jämförelse där han ”tolkar och förklarar

¹⁵ Thurén, Torsten (2006). *Författarens verktyglåda: att läsa och skriva sakprosa*. Stockholm: Liber.

främmande kulturer (...). Han hänvisar enbart till sina personliga erfarenheter. Hans två versioner av människors väntan visar betydelsen av sådan erfarenhet, men också hur osäker den är” (Thurén, 2006). Kapuściński som en journalistisk författare med ett ben i det litterära föredrar att *visa* och att *tala om*, men utbrister knappast i *argumenteringar*, än mindre i kritiska diskussioner med sig själv.

Talrika och detaljrika episoder i *På resa med Herodotos* består som ovan nämnt av egna reseminnen och läsning i *Historia*. Den unge reporterens liv på väg ut i världen tycks, som påpekat, bildligt och bokstavligt talat börja på tröskeln till sin första resa. En biografisk undersökning måste dock ta hänsyn till att Kapuściński en enda gång nämner en episod ur sin barndom, vilket skickligt utnyttjas för att *visa* en avgörande likhet med en hel kontinent. Det rör sig om bristen på skor vintern året 1942. Barnet Kapuściński övertalas av sin familjs husvärd att sälja tvålar för att tjäna ihop till ett par skor. Försäljningen går dåligt, vintern kommer och det skolösa barnet måste avbryta handeln. Småningom går husvärderna med på att skjuta till resterande beloppet och han får ett par skor. Han infogar minnet vid åsynen av miljontals barfota indier och får ”en känsla av gemenskap och närhet med dessa människor” (Kapuściński 2006). Han använder sig alltså inte av episoden för att knyta an till sin egen person, utan för att dra paralleller mellan sin skolösa och fattiga uppväxt och den barfota och likaledes fattiga subkontinenten Indien. Hans framställning utgår från en kroppslig erfarenhet, känslan och de kalla fötterna, och går därmed raka vägen från upplevelse till inlevelse – som en typisk Thurénsk *förklaring genom konkretion*. Här upplevs det något hos *De Andra* som han känner igen hos sig själv, men så är inte alltid fallet.

Herodotos inversion och Kapuścińskis metainversion

Herodotos’ liksom Kapuścińskis reseskildringar har också det gemensamt att de studerar andra kulturer. Denna explorativa och antropologiska aspekt är något av en bieffekt när de reser för att rapportera om händelser och utvecklingar i fjärran länder. Melberg citerar i sin bok *Resa och skriva: en guide till den moderna reselitteraturen* den franska filologen François Hartog som har beskrivit Herodotos strategi i termer av ”att ’översätta’ det som verkade annorlunda, annanheten (l’ alterité), till det välkända, det egna. Hans retoriska strategi var att göra de främmande kulturer han skildrar begripliga för sig själv och för sina läsare/åhörare med den gena kulturen som förståelsens norm. (...) Herodotos’ normalstrategi döper emellertid Hartog till inversion: det främmande presenteras helt enkelt som motsatsen till det egna. Eller det som det egna inte är. Eller det egna vänt upp och ned eller bakfram.” (Melberg 2005). Att på det här sättet göra annanheten till det anti-egna och därigenom transparent för läsaren, så att annanheten försvinner och istället blir vrångbilden av det egna, tillhör idag postkolonialismens grundbegrepp. Även om Kapuściński är en modern – för att inte säga modernistisk – författare, finns det drag av en transparent inversion även i hans beskrivningar av andra kulturer. Nedan en ganska hämningslös reflektion där Kapuściński jämför indier och kineser på ett explicit *herodotiskt* och exotiserande sätt. Bägge folkslag har han lärt känna under sina första resor, eftersom han skickades dit som ung och oerfaren korrespondent. I kapitlet *Dömd till Indien* och *Ordförande Maos hundra*

blommor redogör han för förutsättningarna och sina överväldigande möten med dessa för honom helt främmande kulturer, samt sina ansträngningar att förstå dem (jfr Kapuściński 2006).

En indier är en avspänd person, en kines är spänd och vaksam. En indisk folkhop är oformlig, flytande och långsam, en kinesisk är formerad till led, disciplinerad, den marscherar. Det märks att över kineshopen står ett befäl, en myndighet, medan det över indierhopen svävar en areopag av oräkneliga gudar som ingenting kräver. (...) Också ansiktena ser olika ut.

Indiernas ansikte kan ständigt överraska; i pannan kan det plötsligt finnas en röd prick, på kindernas färgade snirklar, och ett leende kan blotta bruna tänder. Sådana överraskningar erbjuder inte kinesens ansikte. Det är slätt och har oföränderliga drag. Ingenting tycks kunna rubba dess orörliga yta. Det är ett ansikte som säger att det döljer någonting vi inte vet och inte kommer att få veta. (Kapuściński 2006, s. 72)

Här skapas tydliga skillnader för att ställa olika kulturella egenheter mot varandra, varvid båda paradoxalt nog upplevs som lika varandra just i sitt sätt att framstå som främmande. Framställningen utger sig för att vara en värdeneutral observation som vemsomhelst kunde ha gjort. Metoden uppvisar klara likheter med hur annanhet skapas hos Herodotos, Kapuściński är så angelägen att förstå och förklara honom, att hans dialog med Herodotos antar formen av en litterär byteshandel:

Han [Herodotos] lämnar Nilen och gåtan med dess källor, hemligheten med hur flodvattnet stiger och sjunker med årstiderna, och börjar observera egyptierna, deras sätt att vara, deras seder och bruk. Han hävdar att *så har de också i nästan allting seder och bruk, som är rakt motsatta andra människors.*

Och han registrerar omsorgsfullt:

Hos dem går kvinnorna på torget och handlar, men männen sitter hemma och väver... Bördor bär männen på huvudet men kvinnorna på skulderna. Kvinnorna står upprätt, när de kastar sitt vatten, men männen sitter. Sin nödtorft förrättar de inomhus, men de äter ute på gatorna.

(...) Nej, Herodotos förfasar sig aldrig, fördömer inte det främmande, utan försöker lära känna det, förstå och beskriva det. Särarten? Den finns till för att framhäva enheten, skänka den livaktighet och rikedom. (Kapuściński 2006)

När Herodotos' uppsåt, tankar och intentioner ska förklaras för en samtida läsare kommer en slags *metainversion* till uttryck, den herodotiska inversionen inverteras en gång till, men nu för att göra Herodotos' strategi begriplig. Även här kan man få syn på den biografisering som jag menar kännetecknar Kapuścińskis metod, att gestalta text med (eget) liv. Transparensen mellan Kapuściński och Herodotos sker underförstått och smygande inom ramen för det alltid närvarande gränsöverskridandet.

Tillbaka till Herodotos

Transparensen kommer även till uttryck i intresset för Herodotos' arbetsmetod som Kapuściński liknar vid sin egen som skrivande världsreporter. Den litterära fantasin i skildringen känns igen som ett flitigt använt verktyg vid det här laget:

Hur arbetar Herodotos?

Han är den borne reportern: han reser, tittar, samtalar, lyssnar, för att sedan skriva ner det han sett och fått veta, eller helt enkelt för att lägga det på minnet.

(...) Är han ensam, eller har han en slav med sig? Det vet vi inte, men på den tiden höll man sig med slav om man hade råd med det. (...) Kanske liknade relationen mellan Herodotos – en vetgirig romantiker som var ute efter vetande för vetandets skull, en nitisk utforskare av opraktiska angelägenheter till ringa nytta för någon – och hans slav (...) förhållandet mellan Don Quijote och Sancho Panza, en sorts forngrekisk version av det kastilianska paret längre fram i tiden. (Kapuściński 2006)

Kapuściński spekulerar kring huruvida Herodotos var ensam på sina resor, om det var ett ensamt projekt, ett enmansföretag. Kapuściński utrustar honom gärna med olika typer av kompanjoner, och det är svårt att bortse från hur han i kontrast till det har beskrivit sitt eget uppdrag som i grunden solitärt. Den ovan föreställda slaven är en sådan kompanjon, jämförelsen med Don Quijote och Sancho Panza antyder både en intimitet och en nivå av romantisk galenskap i det omöjliga uppdraget. Kapuścińskis önskan om att vara *där* gäller, förutom platsen, även tiden för *Historia* och figuren Herodotos; rentav som hans studieobjekt: "Om Jarda [tjeckisk kollega] och jag hade levt på Herodotos tid skulle vi ha varit skytter (...). Herodotos skulle ha varit mycket intresserad av oss, frågat om våra sedvänjor och trosföreställningar, om vad vi åt och hur vi klädde oss." (Kapuściński 2006). Kapuścińskis önskan om att få överskrida gränsen når sin fulla potential här: "Och liksom jag en gång i tiden hett hade önskat att få överskrida gränsen i rummet blev jag nu fascinerad av att överskrida gränsen i tiden." (Kapuściński 2006). Denna ohämmade beundran för Herodotos som Kapuściński ger uttryck för i kapitlet *Herodotos upptäckt* visar på en igenkänning i Herodotos' person och livshistoria som kan förstås med hjälp av begreppen transparens, identifikation, och möjligtvis även som överföring/motöverföring i freudiansk mening. Men än en gång: Kapuściński är varken Herodotos eller sin egen biograf, varför de strikt vetenskapligt biografiska termerna måste användas med försiktighet. Men *biografiseringen* av Herodotos som representant för Kapuściński går inte att ta miste på.

Källkritik och självkritik

Med tanke på hur Kapuściński använder Herodotos, hur kritisk är han mot sin källa i sina undersökningar? Enligt Wästberg har information hos Kapuściński som ögon- och öronvittne och i egenskap av reporter en mycket speciell status:

Hans skrivsätt utmärks av subjektiva värderingar av händelser och personer, sammansatta karaktärer, påhittade scener, direkta citat, inre känslor och tankar, återgivande av odokumenterade fakta och en skönlitterär teknik för att åskådliggöra icke fiktiva ämnen.

Inlevelse och övertygande framställning går före kravet på verifiering. Inga källhänvisningar – han är själv källan (Wästberg 2009).

Den poetiska hyllningen är ganska förlåtande gentemot bristen av källkritik i Kapuścińskis produktion. När Kapuściński i *På resa med Herodotos* citerar flitigt ur en för en gångs skull namngiven källa, så väljer han ändå en författare som har förblivit anonym som historisk person, samtidigt som innehållet i Herodotos framställningar i sin tur har ett tveksamt källvärde. Enligt Thuréns definition är de mer kvarleva än källa (Thurén 2005), de säger mer om författarens världsbild än om faktiska historiska och geopolitiska förhållanden. Visserligen påvisar Kapuściński i en lång citatlista Herodotos' förbehåll och reservationer mot sin tids källor (jfr Kapuściński 2006), men dessa ickeverifierbara sekundärkällor smittar av sig på en källkritisk rundgång i Kapuścińskis text.

I Thuréns grundbok i ämnet källkritik med samma titel¹⁶ behandlas de källkritiska principerna. Jämte kriterierna *äkthet*, *tidssamband*, *oberoende* och *tendensfrihet* skiljer Thurén mellan *berättelser om något* (källa) och *kvarlevor av något* (kvarleva, lämning) (Thurén 2005). Dessutom tillkommer urval av fakta som en viktig pusselbit i tolkningen. Lindqvist och Söderlind åskådliggör problematiken i sin för digitala förhållanden uppdaterade bok *Informationskompetens*¹⁷. Genomgående för den kritiska prövningens syfte är att som ”källkritisk aktivitet” tilldela källan ett relevant ”källvärde” (Lindqvist & Söderlind 2009). Denna form av systematiskt kontextualiserande gäller för historisk och i viss mån för all vetenskaplig forskning.

Kapuściński arbetar inte enligt någon vetenskaplig diskurs med sin läsning av Herodotos, men är vagt medveten om de källkritiska begränsningarna med *Historia*. Han kontextualiserar inte gentemot andra relevanta källor, men är å andra sidan inte heller ute efter ett entydigt eller vetenskapligt säkerställt källvärde. Kapuściński kontextualiserar i första hand gentemot sin egen textproduktion, mot egna tidigare läsningar av Herodotos och mot egna mångåriga erfarenheter av att resa och skriva – ”han är själv källan” (Wästberg 2009). Problemet är att Kapuściński själv inte gör skillnad på de olika läsarna när han ger sig på *historieskrivningens fader*. Beroende, tidsskillnad och partiskhet gentemot auktoriteten Herodotos är snarare en dygd än en last i Kapuścińskis fall. Wästbergs omdöme ovan kan med fördel appliceras även på Herodotos. Källans anonymitet står mot tolkningens auktoritet.

Både Kapuściński och Herodotos kan sägas arbeta innanför diskursen för den s.k. *kognitiva auktoritet* som lanserades i början av 80-talet av Patrick Wilson, professor vid University of California i Berkeley (Lindqvist & Söderlind 2009). En källas tillförlitlighet kan kompletteras med, men även kompliceras av en persons trovärdighet. Det är inte källvärdet hos varken Herodotos text eller sina egna redogörelser som styr användbarheten för Kapuściński, det är hur texterna influerar i kraft av sin auktoritet. Med anspelning på rubriken ovan kan man säga att bristen på källkritik och självkritik utgör risken Kapuściński

16 Thurén, Torsten (2005). *Källkritik*. Stockholm: Liber.

17 Lindqvist, Martin & Söderlind, Peder (2009). *Informationskompetens: en grundbok*. Stockholm: Santérus.

är beredd att ta för att föra fram sin berättelse om människans livsvillkor. Wästberg sammanfattar:

Ordet historia betydde på Herodotos tid undersökning, efterforskning. Kapuściński var även han resenären från en civilisation som söker kontakt med en annan och förmedlar den. (...) Han daterade inte, angav sällan exakta namn på orter eller byar; han nådde en större trovärdighet eller sanning genom att ordna sitt material fiktivt, litterärt. Det är närvaron som gäller (Wästberg 2009, s. 256).

Reporterns självporträtt

Boken *Reporterns självporträtt* (Kapuściński 2008) beskrivs som ”en samling av Ryszard Kapuścińskis (1932–2007) intervjuer, föreläsningar och samtal. Han berättar om sin kringflackande barndom, om sitt sätt att bedriva reportaget som genre och om den ensamhet och rädsla som är den kringresande reporterns följeslagare.”¹⁸ Dess speciella form av citat ur en samling befintliga texter är på många sätt olik Kapuścińskis normala textproduktion. Dels handlar det ofta om personen Kapuściński själv, dels bildar de en ickekronologisk och kalejdoskopisk stafett av korta och synbart fragmenterade utdrag ordnade efter ett antal temarubriker.¹⁹ Eller som förordet av Krystyna Straczek beskriver det: ”Och av obetydligt modifierade fragment ur ett fyrtiotal intervjuer, föreläsningar och samtal blev det en bok i fem scener: *Reporterns självporträtt*. Boken har godkänts av författaren och överlämnas nu till Läsaren” (Kapuściński 2008). Kapuściński har alltså i strikt mening varken skrivit eller redigerat texten, utan endast uttalat sig i olika sinsemellan vitt skiftande sammanhang, varför *självporträtt* känns en aning förmätet som genrebeteckning. Det förblir okänt om detta *självporträtt* tillkom i väntan på en reguljär självbiografi, för att förekomma andra typer av porträtt eller rentav som ett offensivt och nytt grepp av Kapuściński där han låter andra lägga det egna arbetslivets pussel, till form och längd inte olik korta tidningsnotiser.

Den litteraturvetenskapliga distinktionen mellan porträtt och biografi utgår vanligen från att ”uppfatta porträttet som verk- och textorienterad medan den biografiska litteraturforskningen är personorienterad” (Olsson 1997).²⁰ Traditionellt går distinktionen här även mellan icke-vetenskap (porträtt) och vetenskap (biografi), men Olsson skiljer åt begreppen med hjälp av termerna genre och metod: ”I termer av metod är skillnaden mellan biografi och porträtt att den förra strävar efter att förklara text med hjälp av liv, medan den senare söker konstruera liv utifrån text.” (Olsson 1997) Tillämpad på beteckningen *självporträtt* i Kapuścińskis fall kan boken knappast sägas höra hemma i genren porträtt. Däremot kan boken, eller snarare textsamlingen, betraktas utifrån porträttet som metod enligt Olssons omkastning, att ”konstruera liv utifrån text.” Den stafettliknande textformen har essäistiska drag i hur den spårar upp tematiska trådar på tvärs mot det kronologiska i Kapuścińskis produktion; uppsåtet framstår i hög grad som konstnärligt snarare än vetenskapligt.

18 <http://www.syndetics.com/index.php?isbn=9100122874/swedsummary.html&client=sodertns&type=rn12>

19 I (Hur resandet började), II (Hur journalistiken började), III (Skrivandet), IV (Efter succén) och V (Medier)

20 Ambjörnsson, Ronny & Ringby, Per & Åkerman, Sune (red.) (1997). *Att skriva människan. Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre*. Stockholm: Carlssons.

Reporterns självporträtt är lättare att beskriva utifrån en negativ definition: Den präglas av ickekontinuitet och saknar biografisk konsekvens. Livet framstår inte som helhet eller enhet, utan snarare som en fragmenterad tillvaro med Kapuściński ständigt på språng, och ett notisblock fullklottrad med anteckningar och sentenser innanför västen, ibland lika tvärsäkra som motsägelsefulla. Biografin som antingen bekräftande eller opponerande och därmed en tolkning av liv uteblir (jfr Olsson 1997). I vag postmodernistisk anda har författarens röst splittrats och sammanfogats till en polyfonisk flerhet, livstidens kontinuitet och världens rumslighet har krympt till ett antal punkter, kvar är en författarröst som talar från många platser och positioner samtidigt. Resultat är en citatsamling gjord som för att citera ur. Ett enda citat nedan får representera en i längden svårläst citatsamling

(...) Mina dikter var mest av tillfällighetsnatur, och ändå var det de som förde in mig i journalistiken, redan under skoltiden. När man bildade redaktionen för ”ungdomens standar” fick jag förslaget att arbeta där. Jag sade att jag måste ta studenten först, så de väntade på mig. Bokstavligen dagen efter att jag klarat alla mina tentamina började jag arbeta på redaktionen. Att jag blev journalist har jag poesin att tacka för, och inte poesi av bästa sort, fast min egen. Men min dröm var att bli målvakt i Polens landslag. [1993] (Kapuściński, 2008).

Citatet kan sägas vara exemplariskt för flera saker samtidigt: Dels beskriver Kapuściński sin yrkesbana som mer eller mindre kantad av tillfälligheter, som ett hopp eller ett gränsoverskridande från poesins håll, dels framkommer hans flit och iver i det att han började arbeta som journalist ”dagen efter” sin utbildning. Som prov på den poetiska journalist Kapuściński vill vara avslutar han denna korthuggna självframställning med att han egentligen ville bli fotbollsproffs. Till synes taget ur luften, om än troligen sanningsenlig, kastar han in *bolle* från sidan: personen Kapuściński är egentligen någon annan, tycks han säga, på väg till en match, av nödvändighet och omständighet driven till att skriva journalistik – i poesins tecken. Och han gör det snabbfotad och med sportslig elegans.

Slutord istället för slutsats

Jag vill påstå att motiv och medel ofta går ihop: Kapuściński använder sig själv ofta som en tämligen ”passiv” betraktare, hans position är vittnet, och själva positioneringen möjliggör för läsaren att se världen, att bevittna den *med* Kapuściński, att resa och läsa *med* honom. Som läsare lånar man Kapuścińskis blick på ett ibland påtagligt visuellt sätt. Här lånar dessutom Kapuściński Herodotos’ blick, positionen av betraktare och vittnet går igen i Herodotos undersökningar, vilket får effekten av en metainversion. Kapuściński som läsare, vittne och ivrig citatör av Herodotos text, skriver in sig som *Historias* medförfattare och uttolkare, han bidrar rentav till en postmodernistiskt färgad och förlängd utvidgning av *Historia*. Det som förbinder båda reseberättelser är just uppsåtet och ambitionen att skriva, kanske inte *människans*, utan snarare *människors* historia. Kapuściński och Herodotos som sinsemellan transparenta subjekt ger skildringen dess liksom flytande komplexitet.

Bokens flerskiktade undersökningar och tidsepoker (Herodotos *Historia* och Kapuścińskis minnesresor) varvas om vartannat och bidrar till dess både fragmentariska, repetitiva och

cykliska karaktär, där vissa motiv återkommer i intervaller. Det har en dubbel effekt: Det entydigt säkra och objektivt sanna när det gäller fakta bryts mot en subjektiv och fiktivt förhöjd sanning baserad på egna upplevelser. Projektet *På resa med Herodotos* drivs även av en viss romantisering eller nostalgisering av det historiskt förflutna i sättet att återfinna en plats bland de ”grand narratives”, i en återblickandets försoning med en tid när samhällets strukturer var enklare att överblicka och berätta om: kungar, krig och konflikter.

Kapuściński har blivit synonym med ett humanistiskt färgat reportage som vågar stå upp för journalistiska dygder som närvaro, närhet och respektfull inlevelse och samtidigt försöker förnya eller rentav uppfinna sin egen form i en mer essäistisk anda. Att såväl uppsåt som metoder skulle komma att synas i sömmarna genom ett kritiskt biografiskt arbete som Domoslavskis *Kapuściński Non-Fiction* var att vänta. Kanske speglar det en annan dygd som har att göra med källkritisk transparens och trovärdighet. Det är inte säkert att Domoslavskis arbete gör kravet rättvisa, mycket står på spel i denna uppgörelse som har beskrivits som ett fadersmord i pressen. Kapuściński har sin produktion igenom tänjt på gränsen mellan det säkra och sannolika, i syfte att kunna förstå och skildra människan belägenhet. Det är framför allt genom sin position och sin blick han har uppnått auktoritet, genom att kunna fördjupa och litterärt gestalta sådant som vanligt bara flimrar förbi som nyheter. Även om delar av den bild han tecknar visar sig vara falska eller konstnärligt förvrängda talar den ändå i kraft av sin gestaltning, här finns gott om tidlösa iakttagelser som är skarpsynta och utrustade med en okuvlig tro på människan, en vilja att förstå henne genom inlevelse.

Recensioner

Gammal historia på nytt sätt

Dick Harrison, *Sveriges historia. 600–1350*. Stockholm: Norstedts 2009. 502 sidor.

Att skriva synteser över Sveriges historia är ingenting som tycks ha lockat historikerskrået. Det senaste större arbetet är det ofta chikanerade enmansprojekt som vetenskapsjournalisten Herman Lindqvist rodde i hamn mellan 1992 och 2002. De tio välfyllda banden ledde till bitska kommentarer från fackhistoriker om att vilken kollega som helst skulle vara kapabel att skriva någonting bättre och vederhäftigare. Lindqvist hade en motfråga som det var onekligen var svårt att värja sig mot: om så var fallet, varför hade då ingen professionell historiker tagit upp pennan på flera decennier? Den beklämmande sanningen var att inget nytt flerbandsverk hade kommit ut sedan *Den svenska historien* (10 band, 1966–1969), som i sin tur var en utvidgning av ett läromedel från 1962 och idag gör ett delvis skäligen torrt intryck.

För informerade texter med anknytning till forskningsläget har vi därför sedan några decennier varit hänvisade till ett fåtal mindre synteser i ett band, eller till de serier som finns för undervisning på högskolenivå. Den sistnämnda lektyn är knappast kalkylerad att locka många andra än studenter och lärare. Kontrasten är tydlig mot grannländerna Danmark och Norge där ett antal omfattande flerbandsverk har sett dagens ljus under de senaste 30 åren. Förklaringen ligger rimligen både i det publika intresset och i förlagens policy. Att samla författare och få pusselbitarna på plats innebär en stor satsning. Trots att det finns ett betydande allmänt intresse för historia har risken för ekonomiska misskalkyleringar möjligen satt käppar i hjulen för stora flerbandsverk. Fast det är ändå inte hela sanningen med tanke på den nyutkomna *Signums svenska kulturhistoria* som täcker mycket av det vi i konventionell mening kallar historia, inklusive politisk kultur.

Men nu är det alltså dags igen. Lundaprofessorn Dick Harrison har tagit initiativet till en välbehövlig syntes som kommer att omfatta åtta band på omkring 500 sidor var. I skrivande stund har tre band hunnit komma ut, och denna recension kommer i första hand att diskutera band 2, skrivet av Dick Harrison själv. Vissa utblickar kommer att göras mot det första bandet som är författat av arkeologen Stig Welinder. Att en medeltidshistoriker

har varit drivkraften bakom projektet visas av den relativa vikt som lagts på äldre historia respektive förhistoria. Band 1 löper från det som traditionellt kallas jägarstenåldern till 600 e.Kr. under det att band 2 behandlar perioden från 600 till 1350. Sammanlagt får perioden fram till Gustav Vasa omkring 1200 av 4000 sidor.

Att verkets uppläggning innebär någonting delvis nytt ses också av periodindelningen. I en större europeisk kontext brukar man konventionellt låta medeltiden börja efter Västromerska rikets fall i slutet av 400-talet, medan man i Sverige ofta stöter på 1060 som ungefärligt gränsår, samtidigt som den föregående vikingatiden blir en sorts mellanliggande period mellan förhistorisk och historisk tid. I sitt förord hänvisar Harrison till nyare forskning som alltmer har analyserat tidig svensk historia i ljuset av utvecklingen på kontinenten och på brittiska öarna. Den senare tidsgränsen är mer självklar: digerdöden år 1350 är onekligen den största kända katastrof som drabbat det svenska folket och gav förutsättningar för nya ekonomiska och i förlängningen politiska strukturer. Den okonventionella uppdelningen fortsätter för övrigt i band 3, som löper från 1350 till 1600 och därmed ignorerar det magiska året 1521 som i nästan all historisk litteratur utgör en gränsmarkering.

Stig Welinders förhistoriska del slår an tonen genom att programmatiskt tona ner de tre klassiska fornåldrarna. Stenålder, bronsålder och järnålder är enligt hans uppfattning inte helt lyckade beteckningar. Den komplicerade verklighet som låter sig spåras i materialet ger inte anledning att se sten, brons eller järn som definierande markörer för samhällena. Frågan är väl om Welinder har hittat ett koncept som fungerar bättre. Hans volym behandlar smått och stort i en ibland något förvirrande sekvens. På sidan 86 omtalas skogsgravar från 200 f.Kr., på sidan 87 renjägare från 7500 f.Kr., på sidan 88 Egil Skallagrimssons saga från 1230-talet, och på sidan 89 den äldre runraden från 100–800 e.Kr. Det är lätt för den oinvigde läsaren att gå vilse bland alla skiftande kulturella former och källtyper.

Dick Harrisons text i del 2 är i mitt tycke bättre strukturerad. För den som är bekant med hans detaljrika arbete om svensk medeltid för högskolebruk, *Sveriges historia – medeltiden* (Stockholm: Liber 2002) känns många formuleringar och resonemang igen. I likhet med Welinder väljer han på ett tydligt sätt ta avstånd från en del historiska konventioner som spökat i historieböckerna i det längsta, och även att ha en geografiskt betydligt bredare ansats än vad som är vanligt. Bokverket handlar enligt titeln om *Sveriges historia*. Ja, men vad är Sverige? Det vanliga mönstret i litteraturen har varit att behandla det som ligger inom Sveriges nuvarande gränser när det gäller förhistorien, men att för den följande perioden inskränka sig till de delar som lydte under svenska kronan före 1645.

Enligt Harrisons uppfattning är det omöjligt att tala om ett ”Sverige” för tusen år sedan. Ett någorlunda stabilt rike hör till en senare period och började ta form under Birger jarl och Magnus ladulås på 1200-talet. När man diskuterar äldre förhållanden bör man alltså undvika att läsa historien baklänges. Under vikingatiden visste ingen att ett stabilt kristet kungarike om några hundra år skulle omfatta svea- och götalandskapen. I anslutning till detta resonemang väljer Harrison att relativt utförligt diskutera dansk och norsk historia

som på olika sätt haft betydelse för maktförhållanden, politisk kultur, handel och så vidare i delar av det som idag kallas Sverige. Det betyder att vi får veta mer om Harald blåttand än om Olof skötkonung. Samerna omtalas på några sidor, som dock mest handlar om deras relationer till skandinaviska grupper.

De geografiska utblickarna är emellertid vidare än så. En klar förtjänst med arbetet är att det kontextualiserar politiska och samhälleliga förhållanden genom att visa på kopplingarna med världen bortom Skandinavien. Svenska högaristokrater på krigståg bland tyska korsfarare i Baltikum förekommer på sidorna liksom handelsrivaler i köpmannastaten Novgorod och furstliga äktenskapspartners från länderna söder om Östersjön. Däremot är behandlingen av finländska förhållanden relativt sparsam. Enligt min uppfattning borde det ha funnits mer utrymme för ett område som delvis kom att knytas till Sverige i slutet av perioden. Det finskspråkiga forskningsläget om äldre medeltid har nyligen sammanfattats i Philip Lines monumentala verk *Kingship and state formation in Sweden, 1130–1290* (Leiden: Brill 2007) som ändå finns upptaget i litteraturlistan.

I dagstidningarnas recensioner av Harrisons bok har ibland hörts röster om att kungar och krig har åkt ut från framställningen till förmån för samhälliga strukturer, vilket skulle skilja sig från äldre historieverk. Det är inte helt sant. Det finns visserligen utförliga kapitel som diskuterar kyrkliga förhållanden och liv och leverne i land och stad, men mycket av framställningen kretsar ändå kring politisk makt. Den pratglade Carl Grimberg säger i första delen av sin klassiker *Svenska folkets underbara öden* (Stockholm: Norstedt 1913) ytterst lite om den politiska historien före 1250 och förbigår de flesta kungarna under perioden med tystnad. Sextiotalets standardverk *Den svenska historien* innehåller inte heller speciellt mycket stoff om den äldsta medeltidens politiska händelseförlopp. Harrison är mer samvetsgrann; han summerar det som är känt om kungar och stormän före Bjälboätens tid, vilket ibland är föga mer än namnet.

Samtidigt betonar han att den kungaräcka som tonar fram ur dimmorna under vikingatiden inte kan ses som en succession av monarker över ett tidigt Sverige. Enligt Harrisons uppfattning var de regenter som skymtar förbi i de knapphändiga källorna från 800- till 1200-talen nyckelfigurer i maktnätverk snarare än härskare över stabila territoriella enheter. Makten tycks ha utgått från konstellationer av viktiga släkter och maktområden var därför föränderliga och kunde skifta kraftigt över tiden. Att Olof skötkonung omkring år 1000 tycks ha utövat inflytande i bygderna kring Mälaren och Vättern gör honom alltså inte till den förste säkra "kungen av Sverige" som brukar påstås i uppslagsverk och handböcker. Det är först långt in på 1200-talet som det svenska kungadömet börjat ansluta sig till det gängse europeiska högmedeltida mönstret, med reglering av undersåtars rättig- och skyldigheter och en tydligare institutionaliserad social skiktning. Birger jarl (död 1266) framstår i Harrisons skildring som en nyckelfigur, en hårdhänt men allsidigt duglig gestalt som tvingar fram en ökad (men fortfarande bräcklig) centralisering av makten. Dock avstår Harrison från att diskutera processen i termer av det omstridda feodalismbegreppet, vilket hade krävt en utförlig specialdiskussion.

Över huvud taget har Welinder såväl som Harrison avstått från att diskutera forskningssläget, i varje fall annat än i mycket övergripande termer. Inte heller förekommer fotnoter. Det kan vara ett klokt strategiskt val om man ser till den intresserade allmänhet som bokverket uppenbarligen vänder sig till. *Name-dropping* och genomgångar av rådande hypoteser brukar inte främja läsvänligheten. Samtidigt finns det vissa faror här. Welinder och Harrison har sina uppfattningar klara, uppfattningar som inte alla kollegor skulle skriva under på. En genomläsning av de minst sagt eldfångda debattinläggen i *Historielärarnas förenings årskrift* 2006 visar vad det är frågan om. Här polemiserar Harrison mot två forskare som arbetar efter helt andra metoder. Det spröda skriftliga källmaterialet för perioden har lett till tolkningar av politiska utvecklingar som skiljer sig nära nog diametralt. Det gäller framför allt den känsliga frågan om den svenska riksbildningsprocessens kronologi, och vilka landskap som varit ledande i densamma.

Som allmänt historieintresserad akademiker finner jag i stort sett Harrisons avvägningar rimliga – om Welinders har jag svårare att uttala mig utan de nödvändiga fackkunskaperna. I par fall kan jag reagera på att Harrison gör en fråga dunklare än den kanske hade behövt vara. Det gäller kanske framför allt hans strävan att övertyga läsaren om att ett fastare svenskt territorium knappast dyker upp förrän under 1200- och 1300-talen. Han noterar att högmedeltida traditioner kring kungaval och eriksgata inte kan spåras längre tillbaka än 1200-talet. Han observerar också att termen *svear* som dyker upp då och då i spridda äldre källor kunde ha olika betydelser i olika sammanhang. ”Varje omnämnande av Svíaríki, Svíþjóð och Sueonia måste analyseras för sig” (s 35).

Men kan man verkligen reducera termer som *svear* och *götar* till stormän eller medlemmar av ett politiskt system som Harrison tycks vilja? Att etnicitet var flytande och obeständigt i äldre tid är väl etablerat inom den senare forskningen, till exempel rörande de langobarder som Harrisons doktorsavhandling handlade om. Å andra sidan levde etnoterritoriella benämningar på kontinenten, som Schwaben och Sachsen, kvar medeltiden igenom trots att de politiska gränserna hela tiden skiftade starkt. Med tanke på bokens omfång och ambitiösa anslag hade jag gärna sett en lite tydligare orientering i historisk geografi. När det gäller svearna förekommer de i olika sammanhang vikingatiden igenom. I flera av de texterna nämns svear och daner som de två nordiska folkstammar som ”räknades”, så att man nästan får förutsätta en viss etnoterritoriell kontinuitet (vilket inte utesluter förändringar över tiden). I manuskriptet *Cotton Vitellius A.XV* från cirka 1000–1010 talar *Beowulfs* författare om Sweorice och om ”den främste” kung som utdelade skatter i detta rike. I *Exeterboken* från cirka 960–990 nämner poemet *Widsið* på ett par ställen *Sweom* som av poeten tilldelas en arketypisk kung, Ongendtheow. Under vikingatiden nämns svear i bevarade påvebrev, de frankiska riksannalerna, Einhards Karl den storebiografi, Ottars och Wulfstans reseberättelser, och Rimberts Ansgarsbiografi. Det etnoterritoriella begreppet *Svíþjóð* var känt i södra Södermanland på 1000-talet då det förekommer på runstenen Sö Fv1948;289 i formen *Suithiuthu*. Begreppet nämns även på två runstenar från Lolland och Skåne. Det sagda betyder inte att Harrison har orätt i sina slutsatser om att tidiga kungliga

maktinnehav var överherravälden och temporära maktkonstellationer snarare än kontinuerliga välden byggda på etniskt definierade folkgrupper, men jag tror att han reducerar etnicitetsfrågan för mycket. En klarare presentation av det äldsta källstoffet hade hjälpt läsaren att bilda sig en uppfattning.

I ett fall hör jag som lektor vid ett småländskt lärosäte varningsklockorna ringa. Bokens sista kapitel skisserar det högmedeltida Sveriges territoriella utveckling. Inordningen av Småland i det svenska politiska systemet ses här som en sen företeelse där det småländska inlandet inte inlemmas förrän långt in på 1200-talet. I Saxo Grammaticus *Gesta danorum* från cirka 1200, bok 14, kapitel 11-12, omtalas dock ett danskt fälttåg mot den svenske kungen Sverker den äldre som riktas mot Varend (Werendiam) och Finnveden (Finniam). Detta inträffade på 1150-talet. Samme krönikör skriver i sitt företal att Halland och Blekinge gränsar till Norge och Götaland, vilken sistnämnda region naturligtvis var en bärande del i det som höll på att bli Sverige. Något liknande sägs för övrigt i Adam av Bremens biskopskrönika från cirka 1075, bok 4, kapitel 14. Adam skriver även att finnvedingarna tydde sig till biskopen av Skara, vilket väl ger en intressant fingervisning hur områden i Småland började dras in i överherradömen, nämligen genom kyrkliga influenser. Kanske det finns goda skäl att misstro eller omtolka dessa källor, men i så fall hade man gärna sett att Harrison förklarar saken för den oinvidde läsaren.

Sextiotalets standardverk *Den svenska historien* byggde på en grundtext av Jerker Rosén och Sten Carlsson som varvades av ett stort antal essäer av specialister. Det är ett koncept som endast i mindre utsträckning har behållits i den nya serien. Åtta mindre essäer på omkring 45 sidor har infogats med ämnen som fornnordisk religion, klimatutveckling och det äldsta Lund, men över 90 procent av texten är skriven av en enda författare. Konceptet med att en individuell historiker skriver om en lång och mångskiftande period har tidigare prövats i bland annat *Bra böckers världshistoria* (Höganäs: Bra böckers förlag 1983-1987) med tämligen blandad framgång. Det finns många aspekter att sätta sig in i när en så lång och källkritiskt komplicerad period som denna ska skildras. Förutom studier av de källtexter som utgör historikerns vanliga stoff har arkeologi, pollenanalyser, studiet av arkitektoniska lämningar, filologi, runologi, ortnamnsforskning och en hel del ytterligare gjort snabba förflyttningar framåt under senare decennier. Det är orimligt att tänka sig att en person ska kunna vara uppdaterad på allt som rör sig vid forskningsfronten, vilket Harrison själv villigt medger i sitt förord. I generell bemärkelse fungerar bokens text bäst för perioder och fält där det finns ett textmaterial att bygga på i kombination med rikliga lämningar av materiell kultur. I andra partier av boken upprepas besvärjande att ”vi vet inte” när författaren ställs inför källtorka, vilket i längden blir lite tjatigt och frustrerande.

Kommer då det nya bokverket att stå sig som standardverk under de följande decennierna? Frågan är avhängig av vad man som allmän läsare är ute efter. Welinders och Harrisons volymer är knappast några officiellt hållna genomgångar av forskningsläget,

* Aktiviteterna följer indelningen i Strandberg (2008) men är betecknade något annorlunda. Aktiviteterna finns också beskrivna i avsnitt 2 ovan.

och Welinders volym kan dessutom vara snårig att hitta rätt i. De bägge författarna är inte rädda att ta ställning i frågor som är ytterst omdiskuterade. Ibland framstår de som partisaner för sin tolkning. Jag har i det föregående pekat på vissa faror med ett sådant förfarande. Ett alternativ hade naturligtvis varit att låta flera experter samskriva texten. Men det finns ändå flera skäl att känna tacksamhet för att det nya projektet har initierats. Harrisons text framstår som en allsidig behandling av det ”svenska” samhället under 750 år och känns stilistiskt och berättartekniskt som en betydligt mer inspirerande läsning än den gamla bokserien från sextiotalet.

Hans Hägerdal

Massivt standardverk om film

Peter Schepelern (redaktør), *Filmleksikon*. København: Gyldendal, 1244 sider.

Det kraftigt udvidede og opdaterede *Filmleksikon*, under ledelse af redaktør Peter Schepelern, er vist den største bog i hele mit bibliotek: den vejer et fire kilo og står knaldgul og monumental og ser lokkende ud med Audrey Hepburn på forsiden og Mads Mikkelsen på bagsiden, begge dog overstreget af store, gule bogstaver. Den er appetitvækkende sat op og er, som det plejer at hedde, rigt illustreret med, gætter jeg på, godt og vel 2500 fotos og filmstills.

Fridolf Rhudin och Ernst Rolf i filmen Styrman Karlssons flammor (1925). Bilden från Wikimedia Commons (CC BY-SA 3.0) är dock ursprungligen hämtad från "Boken om Ernst Rolf, skriven av vännerna" (Stockholm 1933).

I et hyperkort forord understreger Peter Schepelern, hvad et gammeldags bog-leksikon kan i forhold til internettets uendelige informationshav: det kan, påstår han, "give overblik og begrænse sig til det væsentligste." At *Filmleksikon* skulle give overblik kan jeg blive i tvivl om: når jeg bladrer rundt og f.eks. fanges af et flot opslag på side 766-767 står den danske skuespiller Ib Schønberg som overskrift på et opslag, mens man i et af de lidt længere opslag kan læse om "science fiction". Ib Schønbergopslaget er kortfattet i beskrivelsen af karrieren, men langstrakt når det gælder de utallige film, manden medvirkede i, mens "science fiction" imponerende nok defineres, med eksempler, på tilsvarende plads. Er det sammenstillingen af de to, der giver overblikket?: eller er det kortfattetheden i "science fiction", der skaber overblik? Hverken eller, for et leksikon har vel aldrig skulle skabe overblik? Et leksikon leverer præcis, kortfattet viden til sin læser ud fra et strikt systematisk ordenssystem, oftest alfabetet.

Om *Filmleksikon* holder sig til det væsentlige er jeg muligvis ikke den rette til at vurdere: men at det er et danskt leksikon, og dermed vægter den danske vinkel højt, kan man forvise sig om ved at konstatere at Linie 3 komikeren og skuespilleren Preben Kristensens opslag fylder lige så meget (eller lidt ville nogen måske mene) som manuskriptforfatteren

Charlie Kaufman, som har været medskaber af metacinematiske nyklassikere som *Adaptation* og *Being John Malkovich*. Væsentligheden er således biased, nationalt mod det danske (og også en vis vægtning af det nordiske), og så med en voldsom overrepræsentation, så vidt jeg kan bedømme, af engelsksproget film, hvilket dog nok er udtryk for den massive amerikanske populærkulturelle dominans, som det ville have været absurd at fornægte.

Som det fremgår er jeg usikker på, om *Filmleksikon* skaber overblik eller er baseret på et objektivt, indiskutabelt væsentlighedskriterium. Men min pointe er naturligvis, at et leksikon ikke kan eller skal skabe overblik, og at bede en redaktør om at udvælge og derefter retfærdiggøres stofvalg ud fra et *ikke*-væsentlighedskriterium er nok for meget forlangt. Det gør ikke *Filmleksikon* til et dårligt opslagsværk, tværtimod: artiklerne er i sagens natur kortfattede, men i næsten hver tekst tillader forfatterne sig heldigvis en blid sarkasme, en subjektiv værdidom eller en melankolsk konstatering. Om en amerikansk instruktør hedder det økonomisk at han var en ”flittig professionalist” (George Marshall), Alistair MacLeans bøger karakteriseres ganske simpelt som ”actionfyldte spændingsromaner om hårdtslående mænd på hemmelige missioner” og i bogens sidste opslag hedder det om Zentropas medejer Peter Aalbæk Jensen, at han er blevet verdenskendt i Danmark i kraft af sin ”festlige personlighed”. Alt det er godt sagt, og vidner generelt om en stil som er direkte, usnobbet, vidende og kun lige tilpas nørdet. Præcis som man kan ønske sig at et filmleksikon skal være.

Man kan jo også udsætte sådan et brugsværk for en anvendelighedstest, det vil sige bruge værket i stedet for at bladere i værket, og efter at have set *Diligencen*, som jeg vidste var instrueret af John Ford med en forholdsvis ung John Wayne i hovedrollen, gik jeg på jagt efter nyttig viden. Tre fine opslag gjorde mig klogere: portrætter af henholdsvis John Ford og John Wayne var nyttige, og en bestemmelse af ”western”, som indledningsvis bestemmes som en ”filmgenre, der med rødder i populære knaldromaner, wildwest-shows samt Coopers romaner og Remingtons malerier giver en fiktiv behandling af USA’s pionertid med hovedvægt på 1800-tallets nybyggerliv vest for Mississippi.” Så koncist begyndes der, og resten af artiklen giver også god og klar besked – sluttende med to sene eksempler på genren: *Brokeback Mountain* og *No Country for Old Men*: selvfølgelig, tænker man oplyst. Eksemplet her får mig faktisk til at trække (noget af) kritikken af overblik/væsentlighedskriteriet tilbage, for da jeg skulle *bruge* leksikonet til noget, løste det overbevisende sin opgave.

Men jeg er *også* yderst tilfreds med alt det, som redaktøren *ikke* nævner: at man forvirrer sig og lystigt fortaber sig i billederne (*så han sådan ud!, dårligt billede! – den scene husker jeg!*) og i teksternes ordnede, muligvis sammenhængende virvar, som (sorry Peter Schepelern) kan minde om internettets struktur, idet man kan slynges centrifugalt fra opslag til opslag på en totalt og stærkt uoverskuelig og meget fornøjelig måde. Og mens jeg med mine sansers og fornufts fulde brug ser nytten af og følger glæden ved at vide, hvad en ”operator” laver, hvordan et ”kamera” fungerer og hvad ”fantasy-film” er, samt hvornår

Mads Mikkelsen er født (men hvorfor med dato: er årstal ikke tilstrækkeligt?), nyder jeg også meget den tilsyneladende uvæsentlige og ikke-overbliksskabende detalje. F.eks. i opslaget ”Filmbyen” i Avedøre, hjemsted for filmselskabet Zentropa – hvori jeg får at vide at ”Hovedgaden hedder Filmbyen”.

Jørgen Bruhn

Notiser från Institutionerna för Språk och litteratur (SOL) och Kulturvetenskaper (KV)

Sedan bildandet av Linnéuniversitetet vid årsskiftet 2009/10 har SOL- och KV-institutionerna vid Linnéuniversitetet upplevt ett mycket verksamt år på avhandlingsfronten. Fem doktorsavhandlingar och tre licentiatavhandlingar har färdigställts och framgångsrikt försvarats.

Marie Eriksson disputerade på sin doktorsavhandling i historia, *Makar emellan. Äktenskaplig oenighet och våld på kyrkliga och politiska arenor, 1810-1880* (Växjö och Kalmar: Linnaeus University Press 2010, 365 sidor). Avhandlingen analyserar den diskussion och debatt som ägde rum under 1800-talet rörande mäns våld mot sina hustrur. Studien skärskådar även de samtida normer och idéer som formade folks förståelse kring problemet, och deras förmåga att hantera det. Målet med studien är att visa hur kulturella begrepp som genus, klass, våld och maktens relationer skapades och uttrycktes under tidsperioden. Detta görs genom en undersökning av hur våldet rapporterades och behandlades såsom äktenskaplig konflikt, både på lokala religiösa arenor som kyrkmöten och i riksdagen. Resultaten av undersökningen visar att våldet mot hustrur tenderade att osynliggöras när det behandlades som en äktenskaplig konflikt på de religiösa arenorna. De kyrkliga myndigheternas mål var inte så mycket att hjälpa kvinnorna att undkomma männens våld som att bevara äktenskapets helgd. Likväl kunde kyrkan också inta en flexibel hållning och till och med agera i konflikt med lagens bokstav.

Litteraturvetaren Carl Klintborg färdigställde licentiatavhandlingen *Sri Lankas historia i Michael Ondaatjes roman Anil's Ghost* (Växjö och Kalmar: Institutionen för Språk och litteratur 2010, 87 sidor). Klintborg undersöker en roman från år 2000, *Anil's Ghost* (svensk titel, *Anils skugga*) av den välkände författaren Michael Ondaatje. Ondaatje är ursprungligen från Sri Lanka, och hans roman hämtar sitt tema från önationens turbulenta nutidshistoria. I romanen finns också en rad hänvisningar till äldre historia. I avhandlingen undersöks det sätt på vilket historieskrivning skildras i romantexten. Klintborg granskar vilka historiska skeenden som nämns, varför de nämns och hur de beskrivs. Frågan är här vilka samband som upprättas mellan samtiden och historien, och hur det med romanen samtida inbördeskriget på ön (som avslutades först 2009) kommer in som resonansbotten. Flera motiv i romanen återkommer i postkolonial litteratur, och diskuteras därför utifrån postkoloniala teoribildningar. Avhandlingen pekar på att den historiska kontexten är central för att förstå Ondaatjes arbete.

Roy Liddle lade fram en licentiatavhandling i engelska, *Speed and time in the event modifier lexemes slow, fast and quick; A cognitive perspective* (Växjö och Kalmar: Institutionen för Språk och litteratur 2010, 118 sidor). I denna grammatiska studie undersöker Liddle de händelsetyper (event types) som modifieras av lexemen långsam (slow), snabb (fast) och kvick (quick), för att förklara läsningen av dessa modifierare. I den språkvetenskapliga

litteraturen talas om två-forms adverb, såsom *slow/slowly* eller *quick/quickly*, och det anses att dessa bägge lexem är tillräckligt lika varandra för att de ska vara utbytbara, och att användandet av den ena eller andra formen är upp till talaren. Grammatisk forskning har två synsätt på detta, nämligen ”the meaning similarity view” och ”the abstract/concrete view”. Liddle vill i sin avhandling utmana dessa synsätt. Han vill visa att de studerade lexemens roll som händelsemodifierare är synnerligen komplexa, vilket föranleder en utförlig undersökning.

Angela Marx Åberg försvarade sin doktorsavhandling i tyska, *Lese Freude und Lernerorientierung. Eine Untersuchung von Lehrentscheidungen beim Lesen eines Romans in einer Schülergruppe im schwedischen Unterricht Deutsch als Fremdsprache* (Växjö och Kalmar: Linnaeus University Press 2010, 198 sidor + bilagor). I denna studie ses lärandet som en komplex beslutsfattande situation. Olika faktorer som influerar lärandeprocessen är sammanbundna och inbäddade i varandra. Målsättningen med studien är att beskriva och analysera komplexiteten i lärolitteratur i en miljö där man undervisar i ett främmande språk. Studien centrerades på en lärare och hennes grupp på 16-17 år gamla elever i en svensk gymnasieskola. Undersökningen visar att lärolitteraturen använder en beslutsfattandeprocess som är mycket komplex på grund av läsprocessens subjektiva natur. Denna komplexitet accentueras av att det är ett främmande språk som lärs ut. Elevens autonomi är ett centralt begrepp i svensk skolundervisning. Ansvar för lärandeprocessen distribueras mellan lärare och elever. Detta ökar komplexiteten i beslutsfattandeprocessen, rörande hur man ska hantera situationer då eleven inte är beredd att ta det ansvar som givits vederbörande.

Ulf Pettersson, litteraturvetenskap, färdigställde licentiatavhandlingen *Där berättelsen äger rum. Narration, perception och kognition i ett kombinerat text- och läsarperspektiv med exempel ur Eyvind Johnsons författarskap* (Växjö och Kalmar: Institutionen för Språk och litteratur 2010, 107 sidor). I denna avhandling vill Pettersson koppla samman teorier och metoder som är hämtade från narratologi, modallogik samt kognitiv poetik. Med dessa utgångspunkter belyser han några aspekter på den skönlitterära prosatextens rums- och bildframkallande dimensioner, och även saker i en läsprocess som hjälper till att konstruera den värld som berättas fram. Hur kommer det sig att bokstäver, ord och meningar kan skapa mentala bilder i läsarens sinne, vilka formar en tredimensionell värld? Det underordnade syftet är att visa hur den kände svenske författaren Eyvind Johnson lyfter upp just frågan om sinnesförnimmelser och perceptionen av omvärlden, och hur han därigenom illustrerar processen.

Inom ämnet historia disputerade Tobias Stark på doktorsavhandlingen *Folkhemmet på is. Ishockey, modernisering och nationell identitet i Sverige 1920-1972* (Växjö och Kalmar: Linnaeus University Press 2010, 331 sidor). Avhandlingen handlar om utvecklingen av den svenska ishockeyn såsom ett nationellt fenomen under perioden 1920-1972. Stark undersöker hur utövanheten av ishockey under loppet av ett drygt halvt sekel förvandlades från en förhållandevis obetydlig nordamerikansk kulturell import till en av Sveriges mest älskade friluftssysselsättningar. Spor-

ten kom att få ett stort intryck med landslaget Tre Kronor, som på höjden av sin popularitet kring år 1970 samlade nästan hela nationen (82 procent av den vuxna befolkningen) framför TV-apparaterna vid landskamperna. Den analytiska ansatsen baserar sig på vissa teoretiska antaganden om nationell identitet; att ”vara svensk” är något som man ”lärt” sig på en daglig basis. En undersökning av hur ”nationen” är konstruerad som en föreställd gemenskap måste se till samspelet mellan den nationella retoriken å ena sidan och nationell praxis å andra.

Historikern Johan Svanberg försvarade sin doktorsavhandling *Arbetets relationer och etniska dimensioner. Verkstadsföreningen, Metall och esterna vid Svenska Stålpresnings AB i Olofström 1945-1952* (Växjö och Kalmar: Linnaeus University Press 2010, 394 sidor). Här analyseras arbetsmigration till Sverige från ett arbetareperspektiv. Avhandlingen fokuserar på intersektionen mellan klass och genus i en kapitalistisk miljö, men den ger också uppmärksamhet åt genus och ålder som strukturerande principer. Svanberg analyserar migranter som en faktor i relationen mellan arbete och kapital och undersöker hur invandringen och den aktiva rekryteringen av arbetare i andra länder påverkade, och själv påverkades av, arbetsmarknadsparternas relativa styrkeförhållande. Den tid som studeras är 1945-1952. Studien visar att Metallfacket hade stort inflytande rörande vilka företag som fick rekrytera de utländska arbetarna. Fackföreningarna kunde dirigera arbetsinvandringen till arbetsplatser med acceptabel policy. Avhandlingen diskuterar också hur sociala grupper konstruerade etniska gränser mellan ”oss” och ”de andra”.

Slutligen lade Sofia Wastesson fram sin doktorsavhandling i franska med titeln *L'atténuation en traduction. Étude traductologique des marqueurs de probabilité en français et en suédois* (Växjö och Kalmar: Linnaeus University Press 2010, 190 sidor). Det rör sig om en komparativ studie om hur epistemiska markörer i franska och svenska behandlas i översättningar. Studien centreras på epistemiska markörer som indikerar hög trolighet, såsom *säkert, nog, jag tror (att)*, samt det icke-deontiska *måste*. På franska blir det *certainement, sans doute, je crois (que), devoir*, etc. Det material som används består av femton svenska romaner med franska översättningar, samt femton franska romaner med svenska översättningar. Från detta material har mer än 1500 exempel dragits, vilka visar de översättningsproblem som förekommer, bland annat rörande hur man upprätthåller talarens subjektivitet.

Hans Hägerdal

Om HumaNetten HumaNetten kom till för att förverkliga ett av målen i Institutionen för humaniora vid Växjö universitets ”Verksamhetsplan och kvalitetsprogram för läsåret 1997/98”, nämligen att göra texter producerade vid institutionen tillgängliga för en större läsekrets. Förutom artiklar innehåller HumaNetten recensioner av nyutkommen litteratur och har utrymme för debatt. HumaNetten utkommer normalt höst och vår. Från och med vårnumret 2010 delas ansvaret av Institutionen för Språk och litteratur och Institutionen för kulturvetenskaper vid Linnéuniversitetet.

Bidrag skickas som Word- eller RTF-dokument till redaktionen (se e-post nedan). Redaktionen förbehåller sig rätten att kvalitetsgranska och refusera insänt material.

© respektive författare. Det är tillåtet att kopiera och använda material ur HumaNetten för forskningsändamål om källan anges. För övriga ändamål kontakta författaren.

För artikel- och författarregister, se *lnu.se/institutioner/institutionen-for-sprak-och-litteratur/publikationer/humanetten*

HumaNettens redaktion utgörs av: universitetslektor Hans Hägerdal, lektor Karin Eriksson, fil.dr Per Sivefors och fil.dr. Gunilla Söderberg

Kontakt: e-post till borje.bjorkman@lnu.se

Postadress, telefon- och telefaxnummer:

Institutionen för Språk och litteratur, Linnéuniversitetet, 351 95 VÄXJÖ

Tel 0470-70 80 00 (vx)

Fax 0470-75 18 88

Tidigare nummer av HumaNetten hittar du under rubriken Publikationer på Inu.se/sol

- Vårnumret 2010 handlar bland annat om deckaren som spegling av verkligheten, individuella studieplaner och Van Galens memorandum
- Höstnumret 2009 behandlar bl a våra polisstudenters språkbehandling, Nina Södergrens poesi och berättelserna om den danska ockupationstiden
- Vårnumret 2009 minns särskilt en av ”de fyra stora” svenska deckarförfattarna, H. K. Rönblom, samt tar upp ”Kampen om historien”.
- Höstnumret 2008 ställer frågan om samerna tillhör den svenska historien samt försöker höra den Andres röst bakom kolonialismens slöjor.
- Vårnumret 2008 behandlar såväl dagens miljöaktivism som (förra) sekelskiftets intellektuella ideal och en ny läsning av Beckett's Tystnaden.
- Vår och Höst 2007 är ett dubbelnummer som spänner mellan Carl von Linné och Vic Suneson, mellan intermedialitet och historiemedvetande
- Höstnumret 2006 handlar bl.a. om vägarna till ett akademiskt skriftspråk och om slavarna på Timor.
- Vårnumret 2006 gör nedslag i vietnamesisk historia, i indisk och sydafrikansk litteratur samt ger en posthum hyllning till Jacques Derrida.
- Höstnumret 2005 gör nedslag i vietnamesisk historia, i indisk och sydafrikansk litteratur samt ger en posthum hyllning till Jacques Derrida.
- Vårnumret 2005 handlar bl.a. intertextualitet i poplyriken, Stieg Trenter och ett yrke i förändring.
- Höstnumret 2004 tar en titt på tidningarnas familjesidor, den kanske gamla texten Ynglingatal och den nya användningen av verbet äga.
- Vårnumret 2004 för oss på spännande litterära vägar.
- Höstnumret 2003 rör sig fritt över horisonten, från Färöarna till Lund, från tingsrätter till tautologier.
- Vårnumret 2003 är ett blandat nummer där vi bl.a. bevistar en internationell konferens om sexualitet som klassfråga och möter idrottshjälten Gunder Hägg.
- Höstnumret 2002 behandlar etniska relationer.
- Vårnumret 2002 ägnas helt och hållet åt temat genus.
- Höstnumret 2001 domineras av texter från årets Humanistdagar och från ett seminarium om historieämnets legitimitet.
- Vårnumret 2001 försöker svara på frågan: ”Where did all the flowers go?”
- Höstnumret 2000 gör oss bekanta med en filosof, en överrabbin och en sagoberätterska.
- Vårnumret 2000 diskuterar frågor kring historiens slut, litteraturvetenskapens mening, översättningar och den moderna irländska romanen.
- Höstnumret 1999 speglar årets Humanistdagar vid Växjö universitet.
- Vårnumret 1999 rör sig såsom på vingar och berättar om nyss timade konferenser i Paris och Växjö.
- Höstnumret 1998 Här går det utför! Såväl med svenskan i Amerika och den tyska litteraturen i Sverige som med Vilhelm Mobergs sedebetyg.
- Vårnumret 1998 bjuder på en ’lycklig humanistisk röra’ av europeiska författare, svenska lingon i fransk tappning och stavfel(!).
- Höstnumret 1997 speglar årets Humanistdagar som hade temat Möten Mellan Människor.